

Otizmlı Çocuğu Olan Annelerin Özel Eğitim Kurumlarındaki Mekânsal Deneyimleri: Bağımlı Boş Zaman ve Onarıcı Ayna Mekânlar

Sedat Karal

Öz: Bu makale, otizmlı çocuğu olan annelerin İstanbul'da bulunan çeşitli özel eğitim kurumlarının içinde yer alan mekânlarda yaşadıkları toplumsal karşılaşmaları ve bu karşılaşmaların sonucunda ortaya çıkan sosyalleşme pratiklerini mekân-insan ilişkisi bağlamında sorunsallaştırmaktadır. Söz konusu sorunsallaştırmayı gerçekleştirmek ve ayrıca yeni kavramlar geliştirebilmek adına nitel araştırma yönteminin alt desenlerinden biri olan inşacı temellendirilmiş teori yaklaşımı tercih edilmiştir. Buradan hareketle bir eğitim kurumuna kayıtlı, 6-18 yaş aralığında otizmlı çocuğu olan ve İstanbul'da ikamet eden 19 anneyle yarı-yapılandırılmış soru formu eşliğinde tamamı yüz yüze olmak üzere derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen nitel veriler MAXQDA adlı yazılım programında aşamalı olarak kodlanmış ve ulaşılan temalarla birlikte anlamlı bir yapı inşa edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılara boş zaman kazandıran, onları benzer sosyal özellikleri paylaştıkları kişilerle bir araya getirip tanıştıran, aralarında biz duygusu oluşturan ve sosyalleşmelerini sağlayıp olumlu etkiler yapan bu mekânlar, çeşitli teorisyenler tarafından üretilen kuramlardan da destek alınarak *onarıcı ayna mekânlar* şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Söz konusu mekânlar içerisinde sosyalleşmeye imkân tanıyan boş zaman da araştırma sürecinde keşfedilen *bağımlı boş zaman* kavramıyla açıklanmıştır. Bu anlamda otizmlı çocuğu olan anneleri konu edinen çalışmalarda göz ardı edilen mekânlara dair teorik bir perspektif kazandırılmak istenmiştir.

Anahtar kelimeler: Otizm, Otizmlı Çocuğu Olan Anneler, Mekân-insan İlişkisi, Bağımlı Boş Zaman, Onarıcı Ayna Mekânlar

Abstract: This article examines the social encounters of mothers with children with autism within the spaces of various special education institutions in İstanbul and analyzes the socialization practices that emerge in the context of the relationship between space and people. The study adopted the constructivist grounded theory approach, which is one of the sub-designs of qualitative research, in order to conduct this problematization and to generate new conceptual insights. Nineteen mothers living in İstanbul, each having a child with autism aged between 6 and 18 years and enrolled in a special education institution, participated in face-to-face in-depth interviews based on a semi-structured interview form. The qualitative data were coded step by step with the MAXQDA software and themes were identified to construct a meaningful structure. The findings show that these spaces provide leisure for the participants, bring them together with people who share similar social characteristics, create a sense of belonging and support socialization with positive effects. Drawing on existing theoretical discussions, these spaces

* Bu makale, Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı danışmanlığında hazırlanan "Otizmlı Çocuğu Olan Ailelerin Gündelik Yaşam ve Sosyalleşme Pratikleri" başlıklı doktora tezi süreci boyunca yürütölen saha araştırmasından elde edilen nitel verilerden hareketle yazılmıştır. Çalışma, XI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (25-26 Aralık, 2024) "Sınıf, Cinsiyet ve Mekân: Özel Eğitim Kurumlarında Yaşanan Toplumsal Buluşmalar" başlığıyla sözlü olarak sunulmuştur. Burada aktarılan veriler ve tartışılan bulgular yazarın doktora tezinde veya başka bir mecrada yer almamaktadır.

@ Dr., Bağımsız Araştırmacı, sedkaral@gmail.com

id https://orcid.org/0000-0002-3583-2910

DOI: 10.12658/M0799
insan & toplum, 2026, 16(2), 224-257.
insanvetoplum.org

Başvuru: 29.05.2025
Revize: 21.09.2025
Kabul: 05.01.2026
Erken Baskı: 19.01.2026

are conceptualized as *spaces of restorative mirrors* and the leisure that enables socialization within them is defined as *interdependent leisure*. Accordingly, this study seeks to offer a theoretical perspective on the spaces that have been neglected in research involving mothers of children with autism.

Keywords: Autism, Mothers of Children with Autism, Space-Human Relationship, Interdependent Leisure, Spaces of Restorative Mirror

Giriş

Bedenselleşmiş bir varlık olarak birey, gündelik hayatın akışı içerisinde eylemde bulunurken her şeyden önce fiziksel olarak algıladığı bir mekânın içerisinde konumlanır. Tanımlı bir zamanla birlikte onu kapsayan bu mekân, uzun erimli toplumsal süreçlerin sonucunda üretildiğinden dolayı kendi bünyesinde birtakım anlamlı içerikler de barındırır. Tarihten parçalar taşıyan bu içerikler mekânla kurulan ilişki, alımlama ve duyumsama biçimini de etkiler. Bu durum bireyin mekânı sadece fiziksel bir çevre olarak değil, aynı zamanda duygusal, kültürel ve tarihsel bir gerçeklik olarak deneyimlemesine de zemin hazırlar. Bu anlamda mekânla kurulan ilişki biçimi yalnızca bireysel deneyimleri değil, aynı zamanda kolektif temsilleri, toplumsal aidiyet duygusunu, kimlik performanslarını ve kültürel etkileri de içerir. Böylece mekân, sadece fiziksel bir gerçeklik olarak değil, ayrıca toplumsal düzenin, güç ilişkilerinin, kimlik inşasının ve eşitsizlik biçimlerinin gözlemlenebileceği bir sahne olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan mekân, bireyler ya da topluluklar tarafından pasif bir şekilde alınıp duyumsanan, ya da hiçbir şekilde dönüştürülmeyen bir olgu da değildir, çünkü o bir insan ya da topluluk için ne kadar kullanışlı ya da işlevsel olarak tasarlanırsa tasarlansın her zaman onu kullanan kişinin ya da topluluğun zihinsel ya da bedensel donanımından hareketle işlevsellik kazanır (Eco, 2019). Dolayısıyla mekân, karşılıklı ilişkiler bütünü içerisinde ve diyalektik bir şekilde sürekli olarak “yeniden üretilen” toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkar (Lefebvre, 2014).

Çalışmanın, işin ya da işle ilgili meşguliyetlerin olmadığı, dolayısıyla bireylerin ya da grupların eğlenebildikleri, sosyalleştikleri, çeşitli aktivitelere katıldıkları veya bir şey yapmadan sadece dinlendikleri zamana gönderme yapan “boş zaman” (leisure) kavramı ise, Marksist teoride üretim ilişkileri bağlamında düşünülmüş, çeşitli teorisyenlerce kamusal ve demokrasiyle ilişkilendirilmiş, Frankfurt Okulu olarak bilinen ekolün temsilcileri tarafından kültür endüstrisinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınıp tartışılmış ve feministler tarafından erkeklerin lehine olacak şekilde eşitsiz dağılım gösterdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Rojek, 2020, s. 121-123). Dolayısıyla en geniş anlamıyla boş zaman sosyal teoride hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle birlikte değerlendirilmiş ve ayrıca sınıf, kültür, cinsiyet, yaş, üretim ilişkileri ve çalışma yaşamıyla vs. birlikte düşünülmüştür. Bu durum boş zaman olarak adlandırılan olgunun da kendi içinde bir tarihsellik ve toplumsallık barındırdığını ve çeşitli olgulara göre farklı nitelikler kazanacağını göstermektedir (Urry, 1999).

Ayrıca beden, mekân ve zaman gibi olguların birbirleriyle sürekli ilişki içerisinde olduğu gündelik hayat ve bu hayatın çeşitli katmanlarında yaşanan karşılaşmalar, etkileşimler, pratikler ve ilişkiler bireylere eşitsiz bir şekilde yapılmış toplumsal uzamın neresinde konumlandıkları ya da onlara hem kendi hem de diğerlerinin durumu hakkında da bilgi verir. Hâliyle gündelik hayatın çeşitli alanlarında farklı amaçlarla yaşanan birtakım fiziki “toplumsal buluşmalar” ağırlıklı olarak bireylerin sahip oldukları sermaye türleriyle birlikte şekillenir (Bourdieu, 2021a, s. 301-305).

Bu makale, otizmlili çocuğu olan ailelerin özel eğitim kurumlarının içerisinde bulunan mekânlarda çocuklarını beklerken geliştirdikleri ilişkileri ve bu ilişkilerin aynı mekânlar üzerinde yarattığı dönüştürücü etkiyi konu edinmektedir. Söz konusu mekân ve ayrıca boş zaman içerisinde geliştirilen ilişkilerin ve sosyalleşme biçimlerinin sosyolojik bir bağlama oturtulabilmesi için de Henri Lefebvre'nin “yaşanan mekân”, Edward Soja'nın “üçüncü mekân” ve Michel Foucault'nun “öteki mekân” kuramları zaman zaman veriyle, zaman zaman da birbiriyle konuşurulmuş ve böylece bir senteze ulaşmak istenmiştir. Bu isteği gerçekleştirmek için de sınıf, cinsiyet, dezavantajlılık, zaman ve mekân gibi sosyal olgular birbiriyle *ilişkili* bir şekilde düşünmeye çalışılmıştır. Söz konusu düşünme biçiminden hareketle bu makale, *bağımlı boş zaman* ve *onarıcı ayna mekânlar* kavramlarını önererek otizmlili çocuğu olan aileleri (özelde ise anneleri) konu edinen çalışmalarda göz ardı edilen mekânlara ve ilişkilere dair yeni kuramsal perspektifler sunmayı denemektedir.

Çalışmanın Dayanakları: Literatür, Amaç ve Sorunsallaştırma

Otizm, sosyal iletişim ve etkileşimdeki farklılıkların yanı sıra yinelenen davranışlar ve sınırlı ilgi alanlarıyla tanımlanan nörogelişimsel bir düzensizliktir (neurodevelopmental disorder). Söz konusu düzensizlik, otizmlili bireylerin gündelik yaşamını derinden etkilediği gibi, onların yakın çevresinde yer alan ailelerin sosyal hayatlarını da önemli ölçüde şekillendirmektedir (Woodgate vd., 2008; Mengi, 2014; Özkubat vd., 2014; Değirmenci, 2019; Solomon, 2020, s. 209-276; Oksev vd., 2022). Nitekim otizmlili bir çocuğun ebeveyni olmak, öncelik sıralamasının yeniden düzenlenmesini gerektirir. Bu ebeveynler, eskiden sahip oldukları belirli gereklilikleri ve alışkanlıkları geride bırakmak zorunda kaldıkları için, sanki “farklı bir dünyaya” adım atmış gibi hissettiklerini belirtirler (Viana vd., 2021, s. 9). Kendisiyle birlikte çeşitli zorluklar getiren bu yeni evre, ailelerin harcama kalemlerini, kamusal alan kullanımını, boşanma oranlarını, sosyal ilişkilerini, geleceğe ilişkin beklentilerini, psikolojik iyi oluşlarını vb. olumsuz anlamda etkiler. Örneğin; nicel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak 391 ebeveyn üzerinde yürütülen bir çalışmada, otizmlili çocuğa sahip ebeveynlerin boşanma oranlarının, engelli çocuğu bulunmayan ebeveynlerden oluşan karşılaştırma

grubuna kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Karşılaştırma grubunda boşanma oranı %13.8 iken, otizmlı çocuğu olan ailelerde bu oran %23.5'e ulaşmıştır (Hartley vd., 2010).

Otizmlı çocuğa sahip ebeveynlerle gerçekleştirilen anket çalışmalarında, katılımcıların %25 ile %45'inin işlerini bırakmak zorunda kaldıkları ya da çalışma saatlerini azalttıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Schmid vd., 2020, s. 630). Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak ve Türkiye özelinde yapılan görece güncel bir çalışmada da benzer bulgulara yer verilmiştir (Tope ve Özkan, 2022, s. 1038). Ayrıca otizmlı çocuğu olan anneler, ortalama olarak, otizmden farklı bir sağlık sınırlaması/engeli (health limitation) bulunan çocuğa sahip annelerden %35 (7.189 dolar) ve herhangi bir sağlık sınırlaması olmayan (no health limitation) çocuğu olan annelerden %56 (14.755 dolar) daha az kazanmaktadırlar. Dolayısıyla, otizmlı çocukların aile gelirlerinin, otizmden farklı bir engeli olan çocuklara göre %21 (10.416 dolar) ve herhangi bir engeli bulunmayan çocuklara göre de %28 (17.763 dolar) daha az olduğu belirtilmiştir (Cidav vd., 2012, s. 620-621).

Otizmlı çocuğu olan aileler sıklıkla “damgalanma” deneyimleri de yaşamaktadırlar. Çocuklarının davranışlarının yanlış anlaşılması ya da toplumsal beklentilerle uyumluluk göstermediği durumlarda aileler itibarsızlaştırıcı, dışlayıcı ve suçlayıcı tutum ve söylemlere maruz kalabilmektedir (Çopuroğlu ve Mengi, 2014, s. 619-623; Uz ve Kaya, 2018, s. 675-676). Bu durum otizmlı çocukların yanında bulunmak zorunda kalan annelerin ya da babaların da çocuklarının damgasını paylaştıkları anlamına gelmektedir (Liao, Lei ve Li, 2019; Koçak vd., 2023; Karal, 2025, s. 134-171). Ancak yapılan çalışmalar otizmlı çocuğu olan annelerin babalara nazaran çok daha fazla algılanan ve filli damgalanmaya maruz kaldığını göstermektedir. Bunun temel nedeni bakım veren ya da takip ile gözetim gibi gereklilikleri üstlenen, dolayısıyla çocuğuyla birlikte hareket edip kamusal alanda görünen kişinin daha çok anne olmasıdır (Gray, 1993; Gray, 2002). Diğer yandan damgalanma, sosyal çevreden izole olmaya, ilişki ve etkileşimlerden kaçınmaya da neden olmaktadır. Bu durum bahse konu ailelerin aynı zamanda toplumsal saygınlıklarını, özgüvenlerini ve psikolojik dayanıklılıklarını da olumsuz etkilemektedir. Hâliyle otizmlı çocuğu olan ailelerin maruz kaldıkları damgalanma ile yaşadıkları çeşitli psikolojik sıkıntılar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı da söz konusudur (Chan ve Lam, 2017).

Bununla birlikte otizm, kendisiyle doğrudan ilişkili olan ebeveynlerin fiziksel ve psikolojik iyi oluşlarını da etkileyip olumsuz anlamda dönüştüren etkilere neden olmaktadır (Baker, Seltzer ve Greenberg, 2011; Kuusikko-Gauffin vd., 2013, s. 526; Demşar ve Bakracevic, 2021, s. 12; Canpolat ve Özokçu, 2021, s. 82; Kurt vd., 2022). Yaşam kalitesiyle doğrudan ilgili olan bu iyi oluş hâli otizmle birlikte düşüş

göstermekte ve bu bireylerin sağlığı gittikçe kötüleşmektedir. Resmi ve gayri resmi sosyal destek ağlarının devreye girmesi, değinilen olumsuz etkilerin hafiflemesine katkı sağlamaktadır (Bilgin ve Kucuk, 2010, s. 98; Ünlü ve Gökler, 2021, s. 206). Ayrıca otizmlı bir çocuğu büyütmenin ya da otizmlı biriyle yaşamının duygusal maliyeti ailelerin sahip olduğu sosyoekonomik statü durumuna göre farklılaşarak eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Nitekim otizmlı çocuğu olan ebeveynlerde gelir düzeyinin azalması, yaşam doyumunda da belirgin bir düşüşe neden olmaktadır. Eğitim düzeyine ilişkin bulgular da aynı yöndedir (Yavuz ve Gümüşkaya, 2021, s. 804).

Bütün bu çalışmalar, otizmin kişilerin iç dünyalarını ilgilendiren bireysel bir “sıkıntı” olmanın ötesinde devleti, aileyi, eğitim sistemini ve sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren kamusal bir “sorun”a dönüştüğünü göstermektedir.¹ Söz konusu kamusal sorun hakkında Türkiye özelinde yapılan çalışmalar daha çok eğitim bilimleri, psikoloji ve psikiyatri alanında yoğunlaşmakta (Çağlar ve Özkan, 2021, s. 87-89), bu da meselenin mevcut sosyolojik bilgi birikiminden faydalanılarak tartışılmasını ve kuramsallaştırılmasını engellemektedir. Dünya genelinde gittikçe görünür hâle gelen, bu özelliğiyle de birçok alanı ve kurumu ilgilendiren ve bir tür “salgın” söyleminin nesnesi olan otizmin (Eyal vd., 2016), kendisiyle ilişkili olan annelerin gündelik hayatları üzerinde yarattığı etkiyi mekân olgusu üzerinden tartışmak yeni sosyolojik açıklamalar sunabilir.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında otizmlı çocuğu olan ailelerin yaşamları daha çok maddi zorlanma, damgalanma, ayrımcılığa uğrama, yaşam kalitesi ve baş etme stratejileri gibi olgular üzerinden sorunsallaştırılmaktadır. Ancak ailelerin mekânsal deneyimleri ya da özel eğitim kurumlarının içinde geçirdikleri zaman ve sosyalleşme biçimleri hakkında üretilen bilgiye rastlanmamıştır. Oysa özellikle de İstanbul’da yaşayan ve düşük sosyoekonomik statüye sahip anneler için bu kurumlar aynı zamanda bir tür sosyallik mekânlarıdır. Bununla birlikte literatürdeki çalışmalarda otizmlı çocuğu olan annelerin deneyimleri ile toplumsal gerçeklik ya da yapı arasındaki ilişki güçlü bir şekilde kurulamamıştır. Yapılan nitel çalışmalarda söz konusu annelerin deneyimleri bir tür anlatı repertuarına dönüşmüş, onların dünyalarını yansıtan deneyimleri bireysel tezahürleriyle ele alınmıştır. Oysa Emile Durkheim’in (2010, s. 60) da ifade ettiği gibi, sosyoloğun görevi ele alıp incelediği sosyal gerçekliği bireysel tezahürlerinin ötesine taşımaktır. Bu anlamda literatürdeki

1 C. Wright Mills’in (2019, s. 19-20) yaptığı bir ayırma göre sıkıntı, daha çok “bireyin kişiliği çerçevesinde ortaya çıkar ve başkalarıyla dolaysız ilişkileri kapsamında yer alır; kişinin benliğiyle ve doğrudan doğruya farkında olduğu kısıtlı toplumsal yaşam alanlarıyla ilişkilidir.” Bu nedenle sıkıntılar, daha çok kişinin ait olduğu muhitte sınırlı olup özel alanla, kişisel benlikle ve iç yaşamla ilgilidir. Sorun ise sıkıntıdan farklı olarak, “bireyin sınırlı çevresini ve iç yaşamının menziline aşan” kamusal meselelerdir.

eksiklikten de hareketle bu konunun tartışmaya açılması ve böylece otizimli çocuğu olan ailelerin gündelik hayatında önemli bir yeri ve işlevi bulunan mekânların, bu mekânlarda geliştirilen ilişkilere olanak sağlayan zamanın sorunsallaştırılıp kavramsallaştırılması önem arz etmektedir.

Bu makale; yukarıda kısaca değinilen gerçekliklerden de hareketle otizimli çocuğu olan annelerin İstanbul'da hizmet veren çeşitli özel eğitim kurumlarının içinde yer alan mekânları, örneğin bir girişi, boş sınıfı ya da veli bekleme odasını kullanma biçimlerini ve yine bu mekânların içinde geliştirdikleri ilişki formlarını mekân-insan ilişkisi bağlamında sorunsallaştırmaktadır. Bu tür bir sorunsallaştırmaya gidilmesindeki temel amaç; literatürde göz ardı edilen mekânları ve bu mekânlar içerisinde geliştirilen sosyal ilişkileri görünür kılıp, otizm özelinde yaşanan mekânsal deneyimlere dair sosyolojik bir görünüm elde etmek ve böylece hem otizmle ilgili literatüre hem de engellilik ve mekân sosyolojisine katkılar sunmaktır. Bu nedenle konudan, bağlamdan ve literatürdeki eksiklikten hareketle *otizimli çocuğu olan anneler tarafından özel eğitim kurumlarında geliştirilen ilişkiler, etkileşimler ve pratikler bekleme alanı olarak kullanılan kurum içi mekânların işlevini ve içeriğini nasıl dönüştürmektedir?* şeklinde bir araştırma sorusu tasarlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

İnşacı Temellendirilmiş Teori

Bu makalede saha sürecini iyi yönetmek ve bu süreçle birlikte elde edilen verileri nitelikli bir şekilde organize edebilmek ve böylece otizimli çocuğu olan annelerin mekânsal pratiklerini *kavramsallaştırabilmek* adına Kathy Charmaz (2006) tarafından geliştirilen ve nitel araştırma yönteminin alt desenlerinden biri olan “inşacı temellendirilmiş teori” (constructivist grounded theory) yaklaşımı tercih edilmiştir. Nitekim inşacı temellendirilmiş teori yaklaşımı eldeki teori ve kavramların incelenen bir süreci anlayıp açıklamada yetersiz kaldığı zamanlarda kullanılır (Creswell, 2007). Otizimli çocuğu olan annelerin kurum içi alanlarda yaşadıkları karşılaşmalara ve yine bu alanların kullanılma biçimlerine dair çalışmaların, dolayısıyla kavramsallaştırmaların eksikliği dikkat çekmektedir. İnşacı temellendirilmiş teorinin ilkelerine sadık kalınarak yürütülecek olan bu araştırmanın söz konusu eksikliği gidereceği düşünülerek bahse konu araştırma deseni tercih edilmiştir. Ayrıca otizimli çocuğu olan aileleri konu edinen nitel çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak fenomenolojik desenin kullanıldığı da göze çarpmaktadır (Yassıbaş vd., 2019). Literatürdeki bu eğilimden farklı olarak, inşacı temellendirilmiş teori yaklaşımının tercih edilmesinin alana özgün katkılar sunabilmek adına daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Diğer yandan inşacı temellendirilmiş teori katılımcıların görüşleri, değer yargıları, inançları, duygulanımları, deneyimleri ve ideolojileriyle de ilgilenip yüzeydeki anlamların ötesine geçerek anlamın aktif bir şekilde nasıl yaratıldığıyla da ilgilenir (Çelik ve Ekşi, 2015, s. 104). Bunu yaparken de etkileşimsel süreçlerle birlikte yaratılan sosyal gerçekliği ortaya çıktıkları kültürel ve yapısal bağlamlarla birlikte keşfetmeye çalışır (Charmaz, 2000, s. 523-524; Charmaz, 2008, s. 398). Bu da sosyal gerçekliğin daha iyi kavranmasını ve ayrıca kavramsallaştırılmasının önünü açar. Dolayısıyla bu yaklaşım, incelenen sosyal gerçekliği hem mikro düzeydeki etkileşimleri hem de makro düzeydeki toplumsal yapıları dikkate alarak analiz etmeye imkânı tanır (Charmaz, 2006).

Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada; bir eğitim kurumuna kayıtlı, 6-18 yaş aralığında, çoğunluğu orta veya ağır düzey otizmli çocuğu olan ve İstanbul'da ikamet eden 19 anneyle yapılandırılmış soru formu eşliğinde *tamamı yüz yüze* olmak üzere derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubu oluşturulurken inşacı temellendirilmiş teorinin bazı ilkeleri ile araştırma sorusu dikkate alınmış ve bu nedenle “teorik örneklem” türü seçilmiştir. Çünkü temellendirilmiş teori yaklaşımında “mülakat yapılan katılımcılar araştırmacının kuramı en iyi şekilde oluşturmasına yardımcı olması için teorik olarak” seçilirler (Creswell, 2007, s. 64). Temel amaç araştırma sorusuna ve sorunsallaştırma tarzına uygun katılımcılar bulmak olduğu için bu örneklem türü tercih edilmiştir.

Katılımcıların bazılarını sosyal medya grupları üzerinden bazılarını ise özel eğitim kurumlarında görevli olan kişilerin yardımıyla ulaşılmıştır. Özel eğitim kurumlarında görev yapan idarecilerden ve personellerden oluşan bu aracı kişiler, görüşme esnasında nitelikli veri elde etmek için önemli unsurlardan biri olan güven ilişkisinin sağlanması konusunda olumlu etkiler yapmışlardır. Mülakatlar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 14.04.2023 tarihli ve E-68847269-302.99-2300011521 sayılı etik kurul onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Literatürde güven ilişkisinin önemine dikkat çekildiğinden, katılımcılara araştırmacının vatandaşlık kimlik kartı gösterilmiş ve araştırma hakkında gerekli etik bilgilendirme sağlanmıştır.

Tablo 1

Katılımcı Profilleri^{2 3}

İsim	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Hâli	Meslek-İş	Eş Eğitim Durumu ve Meslek	Gelir Durumu (₺)
Esra	33	Üniversite	Evli	Çalışmıyor	Lise/Güvenlik Görevlisi	12 bin
Bahar	47	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/Emekli	7 bin 500
Sevda	52	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/Dokuma Ustası	8 bin 500
Burcu	49	Üniversite	Evli	Çalışmıyor	Lise/Aşçı	17 bin 500
Cansu	38	Lise	Evli	Tekstil	İlkokul/Matbaa	8 bin 500
Güler	41	Lise	Evli	Çalışmıyor	Lise/Güvenlik Görevlisi	14 bin 500
Mehtap	45	Üniversite	Evli	Çalışmıyor	Lise/Ticaret	15 bin
Songül	33	Üniversite	Evli	Çalışmıyor	Lise/Kuyumcu Atölyesinde İşçi	17 bin
Yıldız	39	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	Yüksek Okul/Emekli + Güvenlik Görevlisi	25 bin
Meral	46	Lise	Evli	Çalışmıyor	Lise/İnşaat	17 bin
Birsen	44	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/Belediyede İşçi	17 bin
Derya	50	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/Emekli + Tersanede İşçi	27 bin 500
Ebru	44	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	Lise/Güvenlik Görevlisi	30 bin

2 Katılımcıların tümüne kod isim atanmıştır.

3 Katılımcılar arasında yaşanan gelir farkının temel nedenlerinden biri, görüşmelerin farklı zaman dilimleri içerisinde yapılmasıdır. Bu zaman dilimi içerisinde enflasyon artmış ve bu duruma da bağlı olarak asgari ücretler belli aralıklarla artırılmıştır. Bu nedenle kendisiyle 05.05.2023 tarihinde görüşülen Bahar'ın asgari ücretle tanımlı gelir beyanı ile 29.02.2024 Hülya'nın asgari ücretle tanımlı gelir beyanı arasında fark vardır.

Hülya	44	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/ Marangoz	17 bin 500
Gamze	32	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/Ticaret	20 bin
Figen	49	İlkokul	Evli	Emekli	İlkokul/Emekli	26 bin
Ezgi	39	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	Yüksekokul/ Tornacı	20 bin
Gülsüm	51	İlkokul	Evli	Emekli	Ortaokul/ Emekli	25 bin
Çiğdem	45	Lise	Evli	Çalışmıyor	İlkokul/Serbest Meslek	12 bin 500

Verilerin Analizi

Metne dönüştürülen ses kayıtları *MAXQDA Nitel Veri Analizi Programı*'nda aşamalı olarak kodlanmıştır. Katılımcı bazında bakıldığında dağınık hâlde duran, anlamlı bir bütün ya da örüntü oluşturmayan verilerin sistematik bir şekilde bir araya getirilip, üzerinde söz söylenebilecek anlamlı tema ve kategorilere ulaşılması için kimi zaman bir ifade, kimi zaman bir cümle, kimi zaman da bir paragraf kodlanmıştır.

İlk başlarda sayıca çok olan kodlar, ikinci kez yapılan kodlamalarla birlikte seyreltilmiştir. Bu seyreltme işlemi, mevcut kodlar üzerine yoğunlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca verilere atanan çoğu koda daha sonra faydalanmak üzere “hatırlatıcı notlar” eklenmiştir, çünkü hatırlatıcı notlar “verileri karşılaştırmanın, kodlarla ilgili fikirleri keşfetmenin ve daha fazla veri toplama sürecine yön vermenin yollarını sunar. Veriler ve kodlar üzerinde çalıştıkça, onlara yaklaşımınız giderek daha analitik hâle gelir ve böylece bazı kodları kavramsal kategorilere yükseltirsiniz” (Charmaz, 2006, s. 12). Yazım aşamasında bu notlardan da faydalanılarak metne canlı ve polifonik bir görünüm kazandırılmak istenmiştir.

Kodlamalar yapılırken aynı durumu anlatan kodlar, metaforik bir ifadeyle *aynı sepete* eklenmiş ve bu kodların bulunduğu temayı doğru bir şekilde tanımlayacak uygun bir kavram ya da ifade bulunmuştur. Daha sonra yine temellendirilmiş teorinin ilkelerinden biri olan “sürekli karşılaştırma metodu” (Charmaz, 2006, s. 5, 54) kullanılmış ve böylece birincil kodların bir araya getirilmesiyle birlikte olgunlaşmaya başlayan temalar genel bir kategoriye ya da kavrama ulaşmak amacıyla birbiriyle karşılaştırılıp ilişkilendirilmiştir. Örneğin kodlarken yaklaşılacak ve daha çok yazmanın kendisiyle birlikte getirdiği düşünsel sürecin sonucunda olgunlaştırılan *bağımlı boş zaman* kavramı, benzer bir sürecin sonucunda keşfedilen ve “kendi ortamını bulmak”, “herkesin derdi bir”, “buradan başka hayatımız yok”, “buraya gelince huzur buluyorum

zaten” gibi ifadelerin kodlanmasından hareketle üretilen *annelerin pozisyonel otizm akvaryumu* kavramıyla karşılaştırılmış ve buradan da görece majör bir kavram olan *onarıcı ayna mekânlar* kavramına ulaşılmıştır.

Tablo 2

Örnek Kodlama

Nitel Veri	Atanan İlk Kodlar	İkinci Kodlamalarla Ulaşılan Temalar	Yazım Süreciyle Birlikte Ulaşılan Kavramlar
Bazı bayanlar boşanmış kocasından, sadece bakım parasıyla geçiniyor. Bunlar Avon satıyor, ne bilim bir şey işlemiş, bir şey örmüş evde. O kişi kocası da olmadığı için. Çocuğu da engelli, tek başına yaşıyor. Ya da böyle bileklik yapmış, kolye yapmış ne bilim bu gibi şeyler yapmış. Biz bunları satın alıyoruz ya da aldırıyoruz ya da gruplarda paylaşıyoruz. [...] Arkadaşlarımızı takip ediyoruz, destek oluyoruz, işte reklamını yapıyoruz onların. Söylüyoruz. Birbirimize yardımcı oluyoruz.	Sınıfsal dayanışma, Kadın ağırlıklı karşılaşma, Maddi destek, Kurumda satış yapma, Benzer Sosyal Özellikler, Onarma	Benzer Sosyal Özellikleri Paylaşanlarla Bir Araya Gelme, Boş Zaman, Biz Duygusu, Onarıcı Pratikler,	“Bağımlı Boş Zaman” “Annelerin Pozisyonel Otizm Akvaryumu” “Onarıcı Ayna Mekânlar”
İşte can bağımız olan insanlar her daim yanımızdalar, hep beraberiz. Kan bağımız yok ama can bağımız var. Çünkü gerçekten biz bu insanlarla [kendisi gibi otizmlı çocuğu olan insanları kastediyor] aileyiz. Biz öbür insanlarla, o kan bağı olan insanlarla aile değiliz. Aile ne demek, aile kavramı? Ya benim için aile iyi günde, kötü günde, her şeyde koşulsuz kabullenme. Ama biz kan bağı olan insanlarda bunu göremiyoruz, göremedik de. O yüzden kan bağı olan insanların kenara koyduk. Can bağı olan insanlarla yola devam [ediyoruz].	Can bağı, Aile, Mikro topluluk, Koşulsuz kabullenme, Kopuş yaşama, Biz duygusu, Onarıcı pratikler, Buluşturan mekân, Benzer sosyal özellikler, Dayanışma, Anlaşılma	Rahat Hissetme, Topluluk Oluşumu, Kendiyle Karşılaşma	

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Bu araştırmada katılımcı olarak yer alan annelerin deneyimlerini doğru bir şekilde yansıtmak amacıyla, yüz yüze görüşmelerden elde edilen nitel veriler analiz edilirken anlam bütünlüğü, bağlamsal uyum ve kuramsal temeller göz önünde bulundurulmuştur. Bu anlamda nitel araştırmalarda önemli bir unsur olan “geçerliliği” (Arslan, 2022) artırmaya yönelik bazı stratejiler uygulanmıştır. Söz konusu stratejilerden ilki; katılımcıların ifade ve anlatılarına dair yapılan yorumların mekân-insan ilişkisi bağlamını takip etmesidir. Bu durum ulaşılan bulguların *kendi içinde tutarlı* olmasını sağlamış ve böylece metnin *anamlı bir yapı* olarak görünmesine imkân tanımıştır. Geçerliliği artırmak için başvurulan ikinci strateji ise; elde edilen verilerin farklı kuramlarla ilişkilendirilmesi, yer yer karşılaştırılması ve böylece yapılan yorumların çoklu bakış ağısıyla değerlendirilmesidir. Bu yaklaşım, araştırmacının öznelliğini dengelemeye de yardımcı olmuştur. Ayrıca, katılımcı anlatılarının yalnızca bireysel deneyimlerle sınırlı kalmayıp toplumsal bağlamlarla ilişkilendirilmesi, bu anlatıların yorumlanmasının sonucunda ulaşılan bulguların derinliğini ve ağıklayıcılığını artırmıştır denebilir.

Nitel araştırmaların değerini artıran önemli etkenlerden bir diğeri de geçerlilik ile güçlü bir şekilde bağlantılı olan “güvenilirlik”tir. Bazı araştırmacılar ağısından güvenilirliğin ölçütü ise “tutarlılık” ve “doğrulanabilirlik”tir (Arslan, 2022, s. 401). Güvenilirlik ise en genel anlamıyla veri toplama süreci ve analizinin, araştırmaya katılan farklı bireyler için tutarlı sonuçlar üretme düzeyi olarak tanımlanabilir (Kirk ve Miller, 1986, s. 19’dan ak. Arslan 2022, s. 401). Bu araştırma özelinde kullanılan nitel verilere dair yapılan yorumların tutarlılığı ve doğrulanabilirliği, mekân sosyolojisi konusunda uzman olan ve yazarın doktora tez danışmanlığını da yapan akademisyenle birebir ve ayrıntılı olarak müzakere edilmiştir. Bu müzakere sonucunda hazırlanan metin tez jürisinde yer alan diğer hocaların eleştiri ve önerileri doğrultusunda gözden geçirilmiş ve bahse konu tutarlılık ile doğrulanabilirliğin etkisi, bir başka deyişle *güvenilirlik ölçütü* güçlendirilmeye çalışılmıştır. Arslan’ın da (2022, s. 402) belirttiği gibi; “doktora aşamasındaki bir öğrenci için danışman ve jüri üyeleri” araştırmanın güvenilirliğini artırmak için iyi birer referans noktası olabilirler.

Bulgular

Bağımlı Boş Zaman

Otizmlili çocuğu olan katılımcı annelerin neredeyse tamamı için boş zaman, ancak ve ancak otizm tarafından ele geçirilmeyen, diğer bir deyişle çocuklarıyla fiziksel anlamda uzak oldukları zamandır ve bu zaman da paradoksal bir şekilde sınıfsal nedenlerle

tercih edilen özel eğitim uygulama okullarında ve rehabilitasyon merkezlerinin içinde bulunmaktadır. Bu anneler evden ve çalışma mekânlarından farklılık gösteren ve ilk işlevi ücretsiz uygulamalı eğitim vermek olan bu kurumlarda çocuklarının ders bitiş saatlerine kadar beklemek zorunda kalırlar. Bu bekleme esnasında çocuklar, ciddi bir aksilik yaşanmadıkça, okulda görevli öğretmenlerin gözetimindedir ve bu durum katılımcılara buldukları kurum içinde otizmden arındırılmış boş zaman, mekân ve sosyalleşme imkânı sunmaktadır.

Oğlunu kaydettirdiği uygulama okulunda tanıştığı diğer annelerle okul dışında da sosyalleşen 52 yaşındaki Sevda, bu annelerin kendisi için doğum günü organizasyonu planladıklarını ve bunun da hayatında ilk defa gerçekleştiğini mutlulukla aktarıyor:

Benim hiç doğum günü kutlanmamıştı, ilk [okulda tanıştığım] arkadaşlarım kutladı. Çünkü bizim zamanımızda böyle şeyler çok kutlanmıyordu, arada oluyordu yani. Birbirimizin doğum günü kutlansa da öyle çok söylenmiyordu. İlk defa arkadaşlarım toplaşmışlar bana bir doğum günü yapmışlardı. Hiç unutmam, çok güzel bir şey yani, insan iyi hissediyor. Kendini değerli hissediyor, güzel hisler uyandırıyor yani [gülümseme] (Sevda, 52, Çalışmıyor).

Aynı okulu paylaşıp birlikte sosyalleştikleri çoğu arkadaşı gibi düşük eğitim sermayesine sahip olan, engelli bir çocuğun bakım yükünü ağırlıklı olarak tek başına üstlenmek zorunda kalan, bu nedenle çalışamayan, maddi imkânsızlıklar nedeniyle nitelikli eğitim imkânlarından faydalanamayan, kamusal alanda damgalanan, otizmlı çocuğunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve ayrıca muhtemel olumsuzlukları engellemek için onun yanında sürekli hazır bulunması nedeniyle “yörüngesel beden”e (Karal, 2025, s.172-219) dönüşen ve olağan bir şekilde sosyalleşemeyen Sevda, bu durumda maddi yoksunluk yaşayan bir kadın olması, bürokratik gereklilikler doğrultusunda bazı kurumlardan dışlanması, toplumsal tanınma ve kabul görme konusunda sorunlarla karşılaşması vb. anlamında “birden fazla mahrumiyet türünü” (Wacquant, 2015, s. 185) aynı anda yaşar. Bütün bu mahrumiyetlerin ve dolayısıyla zorlayıcı gündelik hayatın ortasında okul vasıtasıyla dâhil olduğu bu “topluluk” ona sevinçlerini ve kederlerini paylaşacağı birilerinin her daim var olacağını hatırlatır.

Bekleyenlerin yüz yüze ilişkiler geliştirmesine olanak sağlayan bu görece küçük ve belli süreliğine de olsa otizmden arındırılmış mekânda *engelli annesi* olma ekseninde kurulan arkadaşlıklar Sevda’ya daha önce yaşamadığı, dolayısıyla etkisini neredeyse hiç bilmediği bir deneyimi yaşatmakta ve bu durum ağırlıklı olarak onun (otizm özelinde) olumsuz deneyimlerle dolu hafızasında olumlu bir anı olarak yer edip mutlu olmasına neden olmaktadır. Açıkça iyi etkileri olan bahse konu sosyal ilişkileri eğitim dönemi boyunca yeniden üreten bu mekân, Sevda’nın anlam dünyasında *değer kazanmaya* başlar. Normatif toplumsal düzen içerisinde yaşanan yabancılaşma ve yalnızlaşma

bu mekânda geliştirilen sosyal ilişkilerle birlikte kısmen de olsa giderilir. Kendisi gibi damgalanıp dışlanmış olan kadınlarla aynı daire içerisinde olup yakınlaşmak ve daha da önemlisi bu yakınlık hissini *pratik bir şekilde* deneyimlemek, Michel de Certeau'nun (2008, s. 53-54) başka bağlamlarda belirttiği gibi, çeşitli zorluklarla ve öykülerle örülü gündelik hayatın çatlaklarından sızıp kendisine kadar ulaşan sıcaklığı deneyimlemek anlamına gelmektedir.

Oğlunu kaydettirdiği Sancaktepe'deki özel eğitim uygulama okulunda tanıştığı annelerden önce de kendisi gibi annelerin varlığından haberdar olan, dolayısıyla "yalnız olmadığını bilen", ama uygulama okulunda beklerken yaşadığı karşılaşmalardan ve tanışmalardan sonra bu durumu daha fazla "özümsemiğini" aktaran Burcu, okul yönetimi tarafından kendilerine tahsis edilen bir sınıfı arkadaşlarıyla birlikte bekledikleri boş ve sabit bir alan olmaktan çıkarıp sosyalleştikleri dinamik bir mekâna dönüştürmektedir:

Yemek yapıp getirdi arkadaş. Diğerleri de diyor ki "ben şunu getireceğim, ben tatlı getireceğim, işte ben lahmacun getireceğim, ben işte makarna getireceğim, ben kek getireceğim, ben işte sarma getireceğim" diyor. Herkes getiriyor. Ben orada, beni görevlendirirdiler [gülümseme]. "Siz dokunmayın" diyorum. Ben adaletli dağıtıyorum. İşte herkese tabağını dolduruyorum veriyorum. Çay demliyoruz, yiyoruz içiyoruz, sohbet ediyoruz. Sonra hep beraber bulaşıkları yıkıyorlar. Sınıfı temizliyoruz, sonra yine oturup sohbetimize devam ediyoruz. Çocuklarımızın yemek saati gelince gidip yemek yediyoruz, sonra sohbete devam (Burcu, 49, Çalışmıyor).

Öğrencilerin eğitsel gereklilikleri için tasarlanan fiziksel bir alanda, *yörüngesel beden* olmayla da ilişkili olarak yaratılan bir zaman dilimi içerisinde, eldeki maddi imkânlar dâhilinde ve belli yatkınlıkların kullanılmasıyla gerçekleştirilen, bu nedenle *cinsiyetlendirilmiş* olan bu sosyalleşme biçimi, görüldüğü üzere sadece *bağımlı boş zaman* içerisinde ve diğer annelerin destekleyici katılımı sayesinde mümkün olabilmektedir. Otizm nedeniyle ve ayrıca İstanbul gibi bir metropolde ikamet etmenin de etkisiyle evde veya kamusal alanda yaşanmayan ya da çok zor şartlar altında kısmen de olsa yaşanan toplumsal buluşmalar ve sosyalleşme pratikleri kurumsal mekân ve *bağımlı boş zaman* içerisinde görece rahat bir şekilde yaşanır.

Olağan koşullarda çocuğu alıp ona eğitim veren, akranlarıyla sosyalleşmesine olanak sağlayan ve bu nedenle sadece anneye değil, diğer aile üyeleriyle çocuk arasındaki fiziksel mesafeyi belli süreliğine esneten okul gibi bir kurum ve bu kurumun birkaç bankla desteklenmiş giriş kısmı ya da boş bir sınıfı hem Sevda hem de Burcu için *kendileri gibi olan* kişilerle fiziki toplumsal buluşmalar sağlayan sosyal mekâna dönüşmektedir. Sahip olunan sosyoekonomik statü de dâhil olmak üzere *benzer toplumsal özellikleri* paylaşan anneleri buluşturan okul gibi bir kurum, bu anneler

arasında gelişen “emsal duygusu” nun (Bauman, 2012, s. 50) pratikteki karşılığının gösterilmesine imkân tanır ve bu anlamda söz konusu pratik ile deneyimlere mekânsal bir çerçeve ya da zemin kazandırır. Dolayısıyla deneyimin kendisi *bağımlı boş zamanla*, mekânla ve bu mekânı paylaşılan kişilerle birlikte mutlulukla hatırlanır.

Katılımcı anneler masrafları devlet tarafından karşılanan ve ücretsiz servis imkânı bulunan rehabilitasyon hizmetlerinden de faydalanmaktadırlar. Ders saat ücretleri devlet tarafından karşılanan özel rehabilitasyon merkezlerindeki bu hizmetlerden faydalanmak, tıpkı uygulama okullarındaki gibi günün belli saatlerinde, örneğin 2 ders saati boyunca bu alanlarda beklemek, dolayısıyla kısa süreliğine de olsa mekânda bulunmak, böylece diğer ailelerle karşılaşp arkadaşlık geliştirmek ve sosyalleşmek anlamına da gelmektedir. Otizmi “zorluk” olarak tanımlayan Ebru, evine yakın olduğu için de tercih ettiği Gaziosmanpaşa’daki rehabilitasyon merkezinde tanıştığı ailelerle “bağ kurduklarını” ve kurum içinde “kahvaltı” yaptıklarını aktarıyor:

Birbirimizden bilgi alışverişinde bulunuyoruz, benim her şeyi bilmek gibi bir lüksüm yok. O daha farklı bir şeyler yaşamıştır, hani birbirimizle konuşuyoruz. O bana anlatıyor, ben onu anlatıyorum. İnsan güç alıyor. Şimdi kendini böyle kapattığın zaman, seni anlayabiliyor en azından. Normal bir insan, normal bir çocuğu olan insan senin ne yaşadığını çok anlayamaz, ama işte birebir, mesela burada Yakup⁴ var, [Yakup da otizmlı]. Annesiyle bizim aramız çok iyi. Bir sıkıntı olduğu zaman sürekli haberleşiyoruz. Hani birbirimizi anlıyoruz, birbirimize destek olmaya çalışıyoruz. İnsana iyi geliyor. Bir bağ kurduk onunla. İnsan biriyle dertleşmek istiyor, seni, yaşadıklarını anlayabilen insanlarla konuşmak istiyor tabii ki. Çünkü sen de boğulacak gibi oluyorsun (Ebru, 44, Çalışmıyor).

Ebru ve aynı kurumu, dolayısıyla benzer sosyal özellikleri paylaştığı diğer kişiler hep birlikte topluluk ilişkisi geliştirirler ve bu sayede hem kendilerini hem de içinde eylemde buldukları kurumsal mekânı kısmen de olsa bir sosyallik mekânına dönüştürürler. Ebru’nun da ifade ettiği gibi bu sosyalleşme “çocukların derste olduğu” bir zaman dilimi içerisinde, yine kurumda ve *bağımlı boş zaman* sayesinde gerçekleşir. Bu anlamda yaşanan fiziki buluşmalar sayesinde güçlü bir toplumsallık kazanan bu mekân Lefebvre’nin (2014, s. 63) ifade ettiği gibi bedenleri, ilişkileri ve pratikleri “kendine katar.” Ama mekân sadece bütün bu gerçeklikleri kendine katmakla kalmaz, onları değiştirip dönüştürür de. Ebru’nun (ve burada deneyimlerine yer verilen diğer katılımcıların) bekleme edimi, mekân içerisinde geliştirilen ilişkilerle birlikte değişerek sosyal anlamda iyi gelen toplumsal bir eyleme dönüşür. Bu gerçeklik de mekânın ve orada meydana gelen ilişki ile pratiklerin anlamını ve alımlanma biçimini olumlu şekilde etkiler. Bu araştırmada yer alan katılımcılardan Bahar, Sevda, Güler ve Yıldız’la

4 Kod isim atanmıştır.

aynı uygulama okulunu paylaşan ve otizmli kızı olan Gamze, bu okulun girişine konan banklarda beklerken geliştirdiği ilişkilerin kendisine iyi geldiğini belirtiyor:

Canan abla diye bir abla var burada. Kur'an okuyor, mesela o bana çok iyi geliyor. Onu dinlediğimde bana çok iyi geliyor. Konuşması beni gerçekten rahatlatıyor. Onun yanında bir tane abla var. Onunla da aynı şekilde çok iyi anlaşıyoruz (Gamze, 32, Çalışmıyor).

Fiziki toplumsal karşılaşmalara olanak sağlayan, *bağımlı boş zaman* ve geliştirilen sosyal ilişkilerle birlikte yeniden üretilen bu alanlar toplumsal yapı ve bu yapıya içkin olan çeşitli ayrışmaların mikro birer izdüşümü gibidirler, çünkü "mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar" (Lefebvre, 2014, s. 25). Katılımcı annelerin kurum içi mekânsal deneyimleri bu ilişkisel gerçekliği örnekler. Onlar bürokratik gerekliliklerin ve sınıfsal konumlarının etkisiyle *yerleştikleri* ve sosyalleştikleri bu mekânlara uzun bir tarihselliğin ürünü olan yatkınlıklarını taşırlar. Bu durumda yapısal ya da tarihsel olan (sınıfsal konum ve toplumsal cinsiyet) ile biyografik olan (engelli çocuğu olan anne) ilişkisel bir şekilde görece küçük bir alanda kesişir. Bu durum onarıcı sosyalleşme pratiklerine kaynaklık eder. Dolayısıyla *bağımlı boş zaman* içerisinde kullanılıp vakit geçirilen bu mekânlar, gündelik hayatın akışında ortaya çıkan etkileşimlerle birlikte değişip dönüşmeye başlar. Bahse konu olan mekânlar yaşanan tanışmalar, geliştirilen sosyal ilişkiler ve icra edilen çeşitli pratiklerle beraber hem zihinsel hem de fiziksel olanı aşarak sosyal bir mekâna doğru evrilir ve böylece yeni bir karakter ya da nitelik kazanırlar.

Bu araştırmada geliştirilen ve mekânla da ilişkilendirilen *bağımlı boş zaman* kavramı, feminist literatürdeki boş zaman anlayışından tamamen değilse bile bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Feminist kuram, boş zamanı *genellikle* kadınların sınırlı erişebildiği, eşitsizlikleri yeniden ürettiği, görünmeyen emek biçimlerinin sürdürüldüğü ve erkek merkezli tanımlarla şekillenen bir alan olarak ele alır (Deem, 1984; Deem, 2006)⁵. Buna karşın *bağımlı boş zaman* kavramı, otizmli çocuğu olan annelerin kurumsal mekânlarda geçirdikleri ve çocuğun varlığına bağlı olarak şekillenen, özgürce seçilemeyen bir zaman dilimini ifade eder. Bu zaman, yalnızca bireysel tercihlere değil, yapısal zorunluluklara da bağlıdır. Bahse konu zaman dilimi içerisinde çocuğun eğitimi ve bakımı anneye değil, kurumda görevli personele aittir. Bu nedenle anne ile otizmli çocuk arasındaki fiziksel ve zorlayıcı yakınlık ders saatleri içerisinde askıya alınır ve klasik anlamıyla bir bakım emeği *bağımlı boş zaman* içerisinde gerçekleşmez.

5 Yaptıkları araştırmayla kadınların boş zaman kullanımlarını bir direnç/direniş ve güçlenme olarak gören yazarlar da bulunmaktadır. Nitekim bazı kadınlar için boş zaman, geleneksel rol ve sorumluluklardan arınma, dolayısıyla özerkleşme olarak da değerlendirilmektedir (Freyssinger ve Flannery, 2013).

Bununla birlikte sözü edilen boş zaman; sınıf, toplumsal cinsiyet, engellilik ve mekân gibi önemli sosyal olguların kesişiminde konumlanmaktadır. Söz konusu kesişim, deneyimlenen zamana yeni nitelikler kazandırır ve onu özgül toplumsal ilişkilerin geliştirildiği sosyal bir olguya dönüştürür. *Bağımlı boş zaman* kavramı, bu yönleriyle kendi içinde yalnızca bir sınırlılığı ve eşitsizliği değil, aynı zamanda onarıcı ve dayanışmacı bir işlevi de barındırır. Bu noktada *bağımlı boş zaman* kavramsallaştırması, otizmlı çocuğu olan annelerin toplum içindeki konumlarını görmelerine, duygusal olarak iyileşmelerine, rahat hissetmelerine ve mikro düzeyde yapısal dönüşüm geliştirmelerine olanak tanıyan ve sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde değinilecek *onarıcı ayna mekânlar* ile birleşerek tamamlayıcı kuramsal bir çerçeve sunma çabasının bir ürünüdür.

Benzer Sosyal Özellikleri Paylaşan Bireyleri Bir Araya Getiren Mekânlar

Sevda, Burcu, Ebru, Gamze ve aşağıda ifadelerine yer verilen diğer katılımcıların *bağımlı boş zaman* ve mekânla ilişkili bir şekilde ortaya çıkan bu tür deneyimleri ve pratikleri “kendisi için uygun hâle getirme” (appropriation) yoluyla mekânın dönüştürülmesini, bir diğer deyişle “mekânın kendilenmesi”ni (Göregenli, 2021, s. 123) hatırlatmaktadır.⁶ Uygulama okullarında ve rehabilitasyon merkezlerinde beklemek zorunda kalan anneler kendilerine tahsis edilen, ancak sahip olmadıkları kurum içi alanları *cinsiyet temelli yatkınlıklarına* uygun bir şekilde yeniden üretirler, dolayısıyla buraları kendileri için uygun hâle getirip sosyalleşmek için bir imkâna dönüştürürler.

Sınıf, ahlaki kariyer, beden ve mekân gibi olguların ilişkisel bir şekilde bir araya geldiği bu durum, *olumsuzluklar içinde bir imkân* olarak belirir. Burada geçirilen *bağımlı boş zaman*, farklı yerlerde geçirilen zaman kadar ve hatta yer yer o zamanlardan daha kıymetli bir hâl alır. Otizmlı çocuğunu, eğitim kurumuna ÖTV (Özel Tüketim Vergisi) indirimiiyle aldıkları arabayla getirip götüren Güler bu durumu, “duygusal anlamda, manevi olarak çöküyor bazen insan. Ama buraya [uygulama okuluna] geldiğiniz zaman, arkadaşlarınızla konuştuğunuz zaman biraz rahatlıyorsunuz. Çünkü sürekli evin içinde olduğunuz zaman baya bunaltıyor” sözleriyle ifade etmektedir.

İmam Hatip Lisesi mezunu olan ve konuşamayan otizmlı çocuğunun “dili açılısın” diye her gün dua eden Burcu, Kur’an okuma-öğretme gibi dinsel-kültürel yatkınlıklarını

6 Bkz. “Mekânın kendilenmesi, eve ilişkin deneyimin analizinde kullanılan temel kavramlardan biridir ve Marksist düşünürler tarafından formüle edilen kendileme kavramına dayandırılarak oluşturulmuştur. Korosec-Serfaty (1985), bu kavramın 1960’larda Fransa’da yapılan kent sosyolojisi araştırmalarında sıklıkla kullanıldığını ve ‘mekânın kendilenmesi’ bağlamında kullanılmadan önce, genel anlamıyla psikolojide de yer aldığını belirtmektedir” (Göregenli, 2021, s. 123).

okula kadar taşır ve böylece beklemek için bulunduğu sınıfa biyografisinden parçalar ekleyerek burayı kendisi için uygun hâle getirir:

Diğer ailelerle birlikte neler yapıyorsunuz okulda?

İşte dua var, onları okuyoruz. İmam Hatip mezunuyum. Kur'an kursu sınıfı var, Kur'an dersi verdim [diğer annelere]. Hem ilmi açıdan, yani hem maddi hem manevi birbirimizle bir iletişim hâlindeyiz. Biz ne yaparsak okulda yapıyoruz. Orada yemek yiyoruz, kahve içiyoruz, çay içiyoruz. Aramızda para topluyoruz çay alıyoruz, bardak alıyoruz, tabak alıyoruz. Bir grubumuz var, sınıfımız var, hepsini dolaba dolduruyoruz. Birinin bir ihtiyacı var, arıyoruz aramızda ya da biri getiriyor. Biri doğum yapmış para topluyoruz, hediye alıyoruz. Birbirimize böyle çok güzel destek oluyoruz (Burcu, 49, Çalışmıyor).

Bağımlı boş zaman ve okul yönetimi tarafından tahsis edilen mekân içerisinde yaşanan ve mevcut sosyo-kültürel yatkınlıkların değiş-tokuş edilmesiyle pekişen bu sosyalleşme biçimi, Burcu'nun bahsettiği "grubu" ekonomik olarak da birbirine bağlar. Sınıf ve cinsiyetle ilişkili olarak gelişen bu mekânsal birliktelik ve bunun sonucunda oluşan somut topluluk duygusu, yine sınıf ve cinsiyet temelli dayanışma örüntülerinin oluşmasına da kaynaklık eder. Bu küçük mekâna karşı duyulan aidiyet ve bu aidiyetle de ilişkili olan duygusal olarak benimseme ve yeniden üretim gerçekliği hem Burcu'ya hem de onunla aynı sosyal sınıfı ve aynı ahlaki kariyeri paylaşan kişilere çeşitli sorumluluk biçimleri yükler. Geliştirilen sosyal ilişkilerin güçlendirilmesini sağlayan bu sorumluluk duyma biçimi mekâna da etki eder ve orayı bir tür "sıcak daire"ye (Rosenberg, 2000) dönüştürür. Bütün bu durumların etkisiyle mekân kişileri kendisine katarak bir aidiyet duygusu da yaratır, çünkü "insan sadece kelimelerle yaşamaz; her 'özne' kendini tanıdığı ya da yitirdiği, dolayısıyla yararlandığı ya da değiştirdiği bir mekânın içine yerleşir" (Lefebvre, 2014, s. 64). Katılımcı aileler de kendilerini tanıdıkları, gün içinde yararlanıp değiştirdikleri bu mekânların içine belli bir süreliğine de olsa *yerleşirler* ve mekânın onları kendisine katması gibi onlar da mekâna bir şeyler katmaya başlarlar.

Burada tartışılan mekânlar katılımcıların kendileri gibi olanlarla karşılaştığı ve böylece tarafların "birbirlerinin total mevcudiyetinde"⁷ kendilerini yoğun bir şekilde görebildiği, ama daha da önemlisi aynı mekânda bulunmalarına rağmen kendilerini bedensel anlamda zorlayan çocuklarından ayrı kaldıkları ender sosyallik mekânlarıdır. Bahse konu *bağımlı boş zaman* ile sosyallik ev ve iş gibi mekânsal örgütlenmelerden, dolayısıyla buradaki sosyalleşme biçimlerinden uzaklaşmayı

7 Bkz. "Weber bize, bir ilişkinin, birbirine ait olan tarafların subjektif duygularına dayandığında ve taraflar birbirlerinin total mevcudiyetlerinde kendilerini görebildikleri zaman, cemaat (communal) ilişkisi olduğunu söyler" (Nispet, 2016, s. 110).

sağlayan kafe, bar ya da kütüphane gibi görece rahat “üçüncü yerler”den (third places) (Oldenburg, 1999, s. 20-42) farklı bir alanda ve yine farklı bir amaçla birlikte ortaya çıkar. Ayrıca üçüncü yerlerin tercih edilme ya da kullanılma nedenlerinden biri olan rahatlık ya da konfor bu mekânlarda yok denecek kadar azdır. Buralarda üçüncü yerlerde görülmeyecek *yoğunlukta* engelli çocuk bulunur ve bu durum mekânın akustiğine, duyumsanma ve deneyimlenme biçimine başka bir boyut katar. Bu alanlarda beklemek, kafede veya konser alanında beklemek gibi bir *tercih* değil, bir tür gerekliliktir. Can sıkıntısını gidermek ya da eğlenip iyi vakit geçirmek için değil, otizmlı çocuk özelinde yaşanması olası bir *olumsuzluk* anında *hazır olmak* için bulunulur. Katılımcıları bu mekâna ve zamana *bağlayan* bir başka beden vardır. Zorunlu olarak kendileri gibi damgalılarla ve benzer sınıfsal konumu paylaştıkları kişilerle bir araya gelirler. Dolayısıyla karşılaşmalar, ilişkiler ve sosyalleşmeler “tarafsız alan”da (neutral ground) (Oldenburg, 1999, s. 22) değil, doğrudan engellilikle dolaylı olarak da damgalı olmakla tanımlı *tarafli bir alanda* gerçekleşir. Bununla birlikte bu kurum içi mekânlar farklılıkları değil, *benzerlikleri* içerirler. Bu hâliyle de “damgalı ve normal insanların aynı ‘sosyal ortamda’ olduğu [...] karma temasları” (Goffman, 2022, s. 40) olabildiğince minimize ederler.

Mekânı Yeniden Üretmek: “Güzel bir alan üretmeye çalışıyoruz.”

İstanbul’un Esenler, Sancaktepe ve Gaziosmanpaşa gibi üç farklı ilçesinde, üç farklı özel eğitim kurumunda ve üç farklı katılımcı özelinde yaşanan sosyalleşme pratiklerinin bir benzerine Küçükçekmece’de yer alan başka bir özel eğitim kurumunda da rastlanır. 14 yaşındaki ağır otizmlı kızının olası ihtiyaçlarını karşılamak ya da kriz anlarında yanında olmak için hizmet aldıkları uygulama okulunda beklemek zorunda kalan Figen, yönetim tarafından kendilerine tahsis edilen veli bekleme odasını “güzel bir alana” çevirdiklerini aktarıyor:

Bizim okulumuz kendileri bu veli odasını ayarladı. Sabah geldiğimizde kahvaltımızı ediyoruz, çayımızı, kahvemizi içiyoruz, yeri geliyor işimizi yapıyoruz. Ben kendim çanta yapıyorum, oturuyorum, çantamı kesiyorum, dikiyorum. Gerek onları yapıyoruz, sohbet ediyoruz. Yani güzel bir alan üretmeye çalışıyoruz kendimize. En azından boş durmak yerine kafamızın da biraz dağılması adına güzel bir aktivite oluyor. Ha mesela yorucu mu oluyor, evet oluyor ama bir faydamız olsun diye yapmaya çalışıyoruz elimizden geldiğince (Figen, 49, Emekli).

Herhangi birinin yine herhangi bir mekânla anlamlı bir ilişki kurabilmesi için o mekânı zihninde “şifrelendirmesi” gerekir. Bu şifrelendirme daha sonra mekânı kullanma ve deneyimleme biçimini etkiler ve kullanılan ile deneyimlenen mekân, zamanla işlevsel özelliğinin ötesine geçerek bir tür iletişim aracına dönüşür (Eco, 2019,

s. 26-28). Figen ve diğer katılımcılar, çocuklarını bekledikleri bu mekânları zihinlerinde zorlayıcı gündelik hayatın içerisinde nefes alabilecekleri, “huzur bulabilecekleri” ve diğerleriyle sosyalleşebilecekleri alanlar olarak şifrelendirirler. İçselleştirilen toplumsal yapılarla, sözgelimi ahlaki kariyer, sınıf ve cinsiyet temelli yatkınlıklarla birlikte şekillenen bu zihinsel şifrelendirme sayesinde belli süreliğine beklenen küçük bir mekân işlevsel kullanımının yanı sıra sembolik anlamlarla dolu iletişimsel bir anlam da kazanmaya başlar. Temel amacı, dolayısıyla işlevsel anlamı beklemek olan görece küçük oda yeni bir topluluk oluşumuna ve sosyalleşme pratiklerine aracılık ederek hem amacını hem de öngörülen işlevini aşar ve böylece arkadaşlığa/topluluğa, sosyalleşmeye ve bazen de dayanışmaya gönderme yapan bir tür iletişim aracına dönüşür.

Figen ve arkadaşları bu odada bulunan masada oturup *beraber* bir şeyler yaparlar ve böylece *bağımlı boş zaman* ile mekân, masa etrafında bulunanlar tarafından paylaşılan anlamlı içeriklerle birlikte başka bir boyut kazanır. Bu dikdörtgen masa etrafında buluşanların *ortak hikayeleri* vardır. Masa katılımcılardan Figen, Gülsüm, Ezgi ve arkadaşlarının normallerin dünyasında dağınık hâlde duran hikâyelerini *bir araya* getirip onlar için *değerli* görülmesine aracılık etmesi bakımından somut ve sembolik bir nesnedir de. Katılımcıları ve arkadaşlarını yüz yüze ve yan yana konumlandırarak bedensel anlamda *yakınlaştıran* ve bu durumun da etkisiyle onlar arasında şakalaşacak kadar samimi ilişkiler geliştirilmesine olanak sağlayan bu mekân ve içindeki masa onlar arasında aynı sorun etrafında bir tür “emsal duygusu” (Bauman, 2012, s. 50) yarattığı için topluluk gibi önemli bir sosyal olgunun oluşumuna aracı olur ve bu topluluk da söz konusu duyguyu pekiştirerek varlığını sürdürür.

Figen ve Gülsüm gibi bu odada bekleyen ve beklerken de kırmızı ciltli bir Kur’an okuyan Ezgi, bu küçük mekânın ve bu mekân içinde geliştirilen ilişkilerin gündelik hayatında kapladığı yeri ve önemi şu sözlerle ifade etmektedir:

Zaten buradan başka hayatımız yok ki. Burası olmasa zaten evdeyiz biz, dört duvar arasında. Burada nefes alabiliyoruz biz. Burada bir çıkıp en fazla şuraya kadar [pencereden okulun dış mekânını gösteriyor] geziyoruz. Burada oturup dertleşiyoruz, ağlıyoruz, gü-lüyoruz, yeri geliyoruz tartışıyoruz. Her şey burada başlıyor, bitiyor yani. O bundan sonra saat üçte hepimiz gideceğiz eve çocuklarımızı dört duvar arasında kapatacağız. Rehabilitasyona giden gidiyor, rehabilitasyonu yoksa da herkes evinde artık kendi sava-şına başlıyor (Ezgi, 39, Çalışmıyor).

Sınıfsal nedenlerle kurumda beklemek zorunda kalan kadınları otizmlili/engelli annesi olma ekseninde bir araya getiren bu mekânlar Oldenburg’ün kastettiği anlamda üçüncü yerlerden farklılık gösterdiği gibi “üyelerinin zamanından ve çıkarlarından bir parçayı ele geçiren” ama aynı zamanda “benliğin alçaltıldığı, aşağılandığı, küçük

düşürüldüğü ve kutsallığın bozulduğu” total kurumlardan (Goffman, 2015, s. 16-26) da farklılık gösterirler. Bu kurumlarda çocukların benliği en azından *görünürde* alçaltılmaz, aşağılanmaz ya da eksiltilemez. Temel amaç aileler ya da okul servisleri tarafından okula getirilip götürülen engelli çocukların ruhsal, bedensel ve sosyal becerilerini pedagojik gereklilikler çerçevesinde geliştirmek ve bunu yaparken de olabildiğince özenli ve *dikkatli* davranmaktır. Benzer şekilde okulda bekleyip sosyalleşen ailelere yönelik de herhangi bir sistematik aşağılama ya da eksiltme söz konusu değildir. Aksine onların kendilerini iyi hissetmeleri istenir, imkân dâhilinde onlara bazı olanaklar sağlanır. Sözelimi Esener’de yer alan bir uygulama okulunda hizmet alan ve otizimli kızının saatle tanımlı ilaçlarını vermek için bir dönem kurumda bekleyen Gamze, okul yönetiminin çocukları at binme etkinliğine götürdüğünü, bu etkinliğe diğer aileler gibi kendisinin de eşlik ettiğini ve sonuç olarak mutlu olduğunu dile getirmektedir.

Resmiyette bu kurumların da tıpkı total kurumlar gibi “ikili yapısı” (Goffman, 2015, s. 19) vardır. Bu ikili yapının bir tarafında personeller, diğer tarafında çeşitli engel türlerine sahip olan öğrenciler bulunur. Ancak annelerin kurum içinde beklemeye başlamasıyla birlikte bu kurumlar üçlü bir yapıya bürünür. Okulda yaşanan birliktelikten sonra birbiriyle arkadaş olan katılımcılardan Figen, Ezgi ve Gülsüm’ün bekleyip sosyalleştikleri Küçükçekmece’de yer alan uygulama okulu bu üçlü yapının en iyi gözlemlendiği kurumlardan biridir:

Müdürümüz sağ olsun kendimizi motive hissetmemiz için spor hocası getirdi, dans hocası getirdi, hepimiz biraz dansçı olduk burada. Kendimizi çok iyi hissettik. Böyle sosyal şeyler de bize çok iyi geliyor. Folklor oynamayı öğrendim, zeybek öğrendik bu yaştan sonra. Spor salonunu bize verdiler, belirli saatler içerisinde. Ailelere yönelik etkinlikler yapıldı. Yani o zaman çok mutlu oluyor insan. Bu tarz şeylerin olması bizi motive ediyor (Figen, 49, Emekli).

Katılımcılardan Burcu’nun “boş sınıf”, Sevdâ, Güler, Gamze ve Ebru’nun “antre” deneyimleri özelinde görüldüğü gibi Figen, Ezgi ve Gülsüm için de “veli bekleme odası”nda bulunmak ve bu bulunmanın sonucunda ilişkiler geliştirip *bağımlı boş zaman* içerisinde kısmen de olsa sosyalleşmek, hizmet alınan eğitim kurumlarıyla kurulan ilişkiyi bir parça-bütün ilişkisine dönüştürmüştür: Katılımcı ailelerin sadece çocukları değil, bizzat kendileri de bu kurumların *fiziki* birer parçası ya da sürekli değilse bile birer geçici üyesi hâline gelmişlerdir artık. Bu durum idareyle ve görevli personelle kurulan ilişkiyi de dönüştürmeye başlar. Kurumda görevli olan kişilerle aynı mekânda bulunmak ve tanışmak olası olumsuzlukların, memnuniyetsizliklerin, taleplerin ve hoşnut kalınan durumların *yüz yüze* dile getirilmesine fırsat tanır. Benzer şekilde öğretmenler de gün içinde kendisine yakın olan bu ailelere çocuğun gelişimiyle ilgili bilgiler verir, evde yapılması gerekenler hakkında önerilerde bulunur,

çocuklara karşı daha ilgili görünürler ve hatta ilişkiler iyi devam edip güçlenirse bazı durumlarda kurum dışında ailelerle beraber sosyalleşirler.⁸

Mekânın etkisiyle de gelişen bu topluluk içerisinde “başka bir insanın ne dediğini gerçekten anlama imkânı yaratan ortak bir dilin genel kullanımı gönülleri bir araya getirir” (Tönnies, 2019, s. 68). Katılımcılar *engelli çocuğu olan anne* temelinde geliştirdikleri ortak dil ve duygu sayesinde diğerleriyle dostluk ve sonrasında sosyalleşme gerçekleştirir. Normatif olandan kopuş yaşayan katılımcıların benlikleri üzerinde onarıcı etkileri olan bu mekânlar, Tönnies’in ifadesine küçük bir ekleme yapacak olursak eğer, söz konusu gönülleri bedensel anlamda bir araya getiren *köprü* işlevi de görürler ve kamusal alanda yaşanan itibarsızlaştırılmayı ve örselenmeyi kısmen de olsa unuttururlar.

Bu noktada ağırlıklı olarak benzer sosyal özellikleri paylaşan kişileri bir araya getiren, *bağımlı boş zaman* içerisinde sosyalleşmelerine olanak sağlayan ve en nihayetinde belli bir tarihselliğin ürünü olan yatkınlıklar kullanılarak “kendilenilen/kendisi için uygun hâle getirilen” bu *kurum içi mekânları* nasıl adlandırmalı? Kavramsallaştırılan *bağımlı boş zamana* mekânsal bir zemin kazandırmak için Oldenburg ve Goffman’ın kavramlarından farklı ne önerilebilir?

Onarıcı Ayna Mekânlar

Lefebvre’ye (2014, s. 67-69) göre mekân kendisini üç farklı şekilde gösterir. Bunlardan ilki “mekânsal pratik”tir. Ona göre toplumlar mekânsal pratikleri aracılığıyla kendi mekânlarını yaratırlar. Fiziksel olarak “algılanan” bu mekân gündelik hayatın önemli unsurlarından biridir. İkinci mekân biçimi “mekân temsilleri”dir. Çeşitli uzmanlar tarafından “tasarlanan” bu mekân, aynı zamanda egemen olan mekândır, çünkü bir üretim tarzı ve o üretim tarzının uzmanları tarafından planlanmıştır. Üçüncü mekân biçimi ise “temsil mekânları”dır. Bu da mekâna “eşlik eden”, ona anlam katan imgeler ve semboller aracılığıyla “yaşanan” mekândır. “Algılanan”, “tasarlanan” ve “yaşanan” momentler, diyalektik bir ilişki içerisinde dirler, birbirini dışlamazlar. Nitekim her şeyden önce mekân fiziki bir şekilde algılanan yerdir, daha sonra tasarlanan ve yaşanandır. Algılanıp yaşanan mekânın merkezinde ise “beden” bulunmaktadır: “Bir grubun ya da bir toplumun üyesi olan ‘özne’nin mekânla ilişkisi, kendi bedeniyle ilişkisini (ve de tersini) içerdiğinden bu mümkündür. Toptan bir şekilde ele alınan toplumsal pratik, bir beden kullanımı gerektirir” (Lefebvre, 2014, s. 69). Beden

8 Bu durum katılımcıların tümünün öğretmenlerle ve kurumlarla iyi geçindiği anlamına gelmez. Bazı katılımcılar süreç içerisinde bazı öğretmenlerle ciddi sorunlar yaşadıklarını ve bu nedenle kurum değiştirmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

kullanımı sayesinde mekân olumlu ya da olumsuz bir şekilde duyumsanmaya ve farklı anlamlar kazanmaya başlar.

Mekân olgusunu, onun üretim ve yeniden-üretim süreçlerini kavramaya dair analitik, ilişkisel ve diyalektik bakış açısı sunan bu “üçlü moment” katılımcıların kurum temelli bedensel deneyimlerinde de görülür. Onlar uzmanlar tarafından tasarlanmış bu küçük alanlarda beklerken bedensel bir edimde bulunurlar ve dolayısıyla mekânı ve içinde yaşanan akışı fiziksel olarak algırlar. Bu algılama çeşitli bedensel deneyimlere kaynaklık eder. Katılımcılar bu alanlarda, eğitim alan ve kendilerinden mekânsal anlamda ayrılmış olan çocuklarının ya da diğer çocukların anlamsız seslerini, hatta yer yer kaygılandırıcı da olan güçlü çğlıklarını *duyarlar*.⁹ Farklı engel türlerine sahip çocukları ve onların ebeveynlerini *görürler*. Arkadaşlık geliştirdikleri kişilerle *sohbet eder*, şakalaşır ve *gülerler*. Görevli personelle çocukların durumunu *müzakere ederler*. Dolayısıyla bu alanlarda beklemek, zamanı ve mekânı aktif bir şekilde deneyimlemek demektir.

Eğitim, engellilik, maddi imkânsızlıklar, damgalanma, dışlanma, duygular ve çoğunlukla kadın olmak gibi sosyal olgular temelinde deneyimlenen bu küçük ama katılımcılar tarafından önem ve anlam atfedilen mekânlar, toplumsal buluşmalarla açığa çıkan imgeler ve semboller aracılığıyla algılananı aşarak “yaşanan” bir alan hâline gelirler. Bu ilişkisel süreçlerin hepsi hem fiziksel hem de zihinsel boyutları *bir araya* getirerek, mekânı karşılaşmaların, etkileşimlerin, bedensel deneyimlerin ve sosyalleşme pratiklerinin yaşandığı “üçüncü mekân” a (thirdspace) (Soja, 1996, s. 66-68) dönüştürür.

Jorge Luis Borges’in *Alef* adlı öyküsünden ilhamla (Soja, 1996, s. 54-60) üretilen “üçüncü mekân” kavramı, bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri mekânları “tarihsel ve toplumsal süreçlerle” ilişkili bir şekilde düşünme ve kavrama imkânı sunar. Soja’nın ifadesiyle üçüncü mekân, “hem maddi hem zihinsel mekânları, gerçek olanı ve hayal edileni yani Birinci Mekân ve İkinci Mekân” ı kendi bünyesinde barındırır ve bu özellikleriyle ikili karşıtlıkları aşar (Borch, 2022, s. 113-114; Soja, 1996). Dolayısıyla “üçüncü mekân” Oldenburg’un “üçüncü yerler”ini¹⁰ de *kapsar*. Ancak bu yerleri sadece

9 Bkz. “Ses konusundaki hassasiyet [...] sesin mekân içinde ayrı bir boyut, ses ve titreşimlerle tanımlanmış bir *akustik mekân* yaratma gücüyle ilintilidir. Ses, mekâna fiziksel bir derinlik katmakta, çok katmanlı mekân algısını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir” (Fındıklı, 2019, s. 72).

10 Oldenburg’un (1999) “üçüncü yerler”i (third places) ile Soja’nın (1996) “üçüncü mekân”ı (thirdspace) arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Oldenburg’un üçüncü yerleri daha demokratik ve erişilebilir yerlerdir, sınıf farklılıklarının ve toplumsal eşitsizliklerin genellikle ön planda olmadığı alanlardır. Oysa Soja’nın üçüncü mekânı toplumsal güç ve eşitsizliklerle de ilişkilidir. Oldenburg daha çok sosyal etkileşimlere odaklanır. Üçüncü yerler, sosyal bağları güçlendiren ve toplumsal aidiyet sağlayan yerler olarak görülür. Soja ise üçüncü mekân kavramsallaştırmasıyla mekânsal ve toplumsal yapıları birleştirir. Dolayısıyla Soja’nın kastettiği anlamda üçüncü mekân (thirdspace), sadece sosyal etkileşim alanları değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri şekillendiren ve kültürel, ekonomik, politik güçler tarafından etkilenen yerlerdir.

rahatlığı, eşitliği, kamusalılığı, tarafsız bölgesiyle değil, ürettiği eşitsizliklerle, direniş imkânıyla, toplumsal yapıyla olan ilişkisiyle, zihinsel süreçlerle, temsil biçimleriyle, görünmeyen ve göz ardı edilen taraflarıyla birlikte de kapsar. Benzer bir durum burada tartışılan mekânlar için de söylenebilir. Özel eğitim kurumlarında bulunan bu mekânlar, *birçok şeyi* bünyesinde barındırmasıyla bir tür “üçüncü mekân”dır.

Bu “üçüncü mekân”lar çocuklarıyla birlikte normal alanları kullanmakta zorlanan ve hem sınıfsal hem de toplumsal cinsiyete bağlı olarak otizmlı çocuklarının etrafında *yörüngesel bedene* dönüşen anneler için bağımlı da olsa boş zaman, kendileri gibi olanlarla sosyalleşme alanı yaratır. Bu hâliyle hiyerarşik bir şekilde yapılanmış, eşitsiz ve normatif değerlerle tanımlı, bu yüzden de dışlayıcı özelliğe sahip olan toplumsal düzenle fiziksel ve duygusal kopuşun somut olarak yaşandığı bir temsil noktası olarak da deneyimlenir. Değinen bu gerçeklik, Michel Foucault’nun (2016 s. 291-302) sapmayla da ilişkili olan “öteki mekânlar”ını hatırlatır. Burada bekleyip sosyalleşen anneler toplumsal kabul görme, ekonomik ve simgesel sermaye konusunda dezavantajlı olan, yalnızlaştırılan ve yabancılaşan, dolayısıyla normallerin dünyasından çocuklarıyla birlikte *kopuş yaşamış olan* ötekilerdir. Nitekim bu küçük iç mekânları ve içinde eylemde bulunan diğerlerini katılımcılar için değerli kılan gerçekliklerden biri de dış mekânda yaşanan olumsuz etkileşimlerdir.

Bütün bu görüşlerden hareketle engellilik temelinde öteki olarak deneyimlenen, yeniden üretilen ve en nihayetinde gün içinde yaşanan bir yer hâline getirilen bu üçüncü mekânların farklı bir şekilde kavramsallaştırılması ya da adlandırılması gerekir. Çünkü bu mekânlar eğitim kurumu gibi sembolik ve yapısal bir örgütlenme içerisinde bir tür istisna olarak belirirler ve yeniden üretilme biçimi göz önünde bulundurulduğunda kendi içinde birtakım özgünlükler de barındırırlar. Bu özgün yanların en önemlisi; genelde engelli özelde otizmlı çocuğu olan anneleri bir araya getirip bir emsal duygusuna kaynaklık etmesi ve onarıcı sosyalleşme pratiklerinin yaşanmasına neden olmasıdır. Örneğin, bu mekânlarda karşılaştığı kişilerle kurum yakınında bulunan camiye gidip “Kur’an okumayı öğrendiğini” belirten Güler, bir arada bulunduğu diğer annelere karşı duygusal yakınlık geliştirir. Benzer bir durum Güler’le aynı okulu paylaşan Bahar için de geçerlidir:

Ya biz arkadaş gibi değil daha çok kardeş gibiyiz. En yakın akrabamıza bile anlatamadığımız şeyleri, kendi kardeşimizle paylaşamadığımız şeyleri buradakilerle paylaşıyoruz. Çünkü [vurgulayarak] anlıyorlar. Yani zorluğunu da biliyorlar, bizim yaşadığımız hayatın zorluğunu da biliyorlar, çünkü onlar da aynı şeyleri yaşıyor. Aynı şeyleri yaşadıkları için de birbirimizi anlıyoruz (Güler, Çalışmıyor, 41).

Buraya gelince huzur buluyorum zaten. Burada hepimizin derdi bir, hepimizin şeyi bir olduğu için, burada insan birbirinden [destek alıyor], rahat ediyoruz yani. Konuşuyoruz, ediyoruz, yiyoruz, içiyoruz, sohbet ediyoruz, iyi oluyor yani (Bahar, 47, Çalışmıyor).

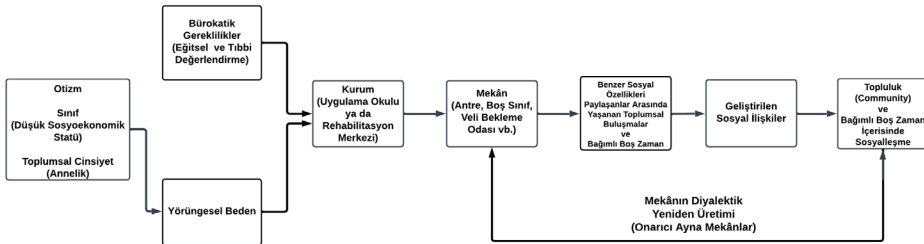
Görüldüğü üzere kurumsal niteliği bulunan ve niyet edilmemiş sonuçlar doğuran bu küçük üçüncü mekân fiziksel olanın ötesine geçerek sosyal ilişkiler, bedenler, yatkınlıklar ve duygular aracılığıyla eğitim dönemi boyunca *yeniden üretilir*. Bu durum mekânla kurulan ilişkiyi bireysel bir alımlanma biçimi olmaktan çıkarıp toplumsal olana bağlar. Mekân ve ona dâhil olan her şey geliştirilen ilişkiler, deneyimler ve pratiklerle birlikte anlamlandırılır ve mutlu anımsanır. Dolayısıyla bu toplumsal mekân çeşitli bedensel deneyimlere kaynaklık eden, diğerlerinin varlığını gösterip bir tür farkındalık uyandıran, otizmle birlikte yaşanan yalnızlık hissini azaltan, çeşitli sosyalleşme pratikleri aracılığıyla duygusal olarak besleyen, sosyal bağları güçlendiren, ama daha da önemlisi tarafların birbirlerinin total mevcudiyetlerinde kendilerini görmelerini sağlayan *sosyal bir aynaya dönüşmeye* başlar.

Katılımcılar bu mekânlarda toplumsal uzamda kapladıkları yeri, içinde buldukları durumu ve dolayısıyla kendilerinin varlığını *diğerlerinin dolayısıyla* güçlü bir şekilde hissederler. Ayrıca onlar bu mekânlarda, dışardaki dünyadan farklı olarak Bourdieu'nün (2021b, s. 169) metaforik ifadesiyle “sudaki balık” gibidirler ve bu nedenle görece *rahat* bir şekilde hareket ederler. Mekânda tanışılan kişilerle benzer sosyal özelliklere sahip olmak, katılımcılar üzerinde (Esra'nın ifadesiyle) “kendi ortamını bulmak” gibi rahatlatıcı bir his yaratır. Bu alan onları dış dünyadan, dolayısıyla dış dünyadan gelecek muhtemel olumsuzluklardan da korur. Bu hâliyle bu mekânlar otizmle iç içe yaşandığı hâlde otizmin zorlayıcı toplumsal etkilerinden görece uzaklaşıldığı izole alanlardır. Dolayısıyla *annelerin pozisyonel otizm akvaryumu* olarak da kavramsallaştırabilir. Çünkü, otizm özelinde içinde bulunulmak zorunda kalınan bu akvaryum, ailelere/annelere hem kendilerini rahat hissettikleri korunaklı bir alan sunmakta hem de onlara toplumsal uzamdaki konumlarını hatırlatarak kendi deneyimlerini yine kendileri gibi olanlarla kıyaslama, paylaşma ve anlamlandırma olanağı tanımaktadır.

Üçüncü mekânlar ayrıca “içinde bütün insanlık hâlinin [...] endişesini ve kaygısını, mümbitliğini ve yalnızlığını, arzusunu ve eksikliğini aynı anda taşır” (Gülhan, 2013, s. 60). Ama burada konu edinilen mekânlar bu duygulardan ibaret değildir, çünkü bu küçük mekânlar kaynaklık ettiği topluluk ve emsal duygusu aracılığıyla mutluluk, neşe, şaka, dayanışma ve sosyallik de üretir. Her anlamda zorlayıcı olan bir gündelik hayatın içerisinde bunları üretip küçük de olsa bir çatlak oluşturabildiği için de mikro birer direniş mekânıdır. Bu anlamda bu mekânlar Lefebvre'nin “yaşanan mekân”ını, Soja'nın “üçüncü mekân”ını ve Foucault'nun “öteki mekanı”nı bünyesinde barındıran, dolayısıyla fiziksel ve tasarlanmış olanı aşır çeşitli anlamlar ve yatkınlıklar aracılığıyla yeniden üretilen, ama aynı zamanda içerimlediği katılımcılara diğerlerinin total mevcudiyetinde *kendilerini görmelerini* sağlayan *onarıcı ayna mekânlar*dır.

Bu durumda, elde edilen verilerden ve bu verilerin çeşitli teorisyenlerden destek alınarak yorumlanmasından hareketle ulaşılan *onarıcı ayna mekânlar* kavramı Soja'nın "üçüncü mekân" kuramının merkezinde yer alan yaşamışlık, dönüşüm ve kolektif deneyim boyutlarına karşılık gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Soja'nın üçüncü mekânı, fiziksel ve zihinsel olanı aşarak bireylerin gündelik hayatlarında deneyimledikleri, çelişkili ve çok katmanlı bir toplumsal uzamı ifade eder. Bu bağlamda özel eğitim kurumlarının içinde yer alan giriş, boş sınıf veya veli bekleme odası gibi mekânlar, otizmli çocuğu olan anneler tarafından yalnızca bekleme alanı olarak değil, aynı zamanda duygusal bağların kurulduğu, sosyal ilişkilerin geliştirildiği ve *bireysel deneyimlerin kolektif bir anlam kazandığı alanlar* olarak yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla *onarıcı ayna mekânlar*, Soja'nın üçüncü mekânını somutlaştıran; damgalanan, toplumsal onay ve kabul görme konusunda sorun yaşayan annelerin kendilerini ifade ettikleri ve görece mutlu oldukları özgün toplumsal alanlar olarak kuramsal bir karşılık bulmaktadır.

Onarıcı ayna mekânlar kavramı bazı mekânların sosyal anlamda bir tür *ayna etkisi* yaptığını açıklamak için üretilmiştir. Burada kişi kendisini, *kendisine benzer olanların aracılığıyla* daha net bir şekilde görür. Burası onun toplum içindeki yerinin simgesel bir temsili, olağan gündelik hayatta yaşanan hasarın onarıldığı yer, ötekiliğin yeniden üretildiği bir tür karşı-mekândır. Bu mekânların yeniden üretim modeli Şekil 1'de gösterilmiştir:

Şekil 1: Onarıcı Ayna Mekânlar

Özetlemek gerekirse; otizm, sınıfsal konum ve toplumsal cinsiyet katılımcıları *yörüngesel beden* olmaya zorlamakta, *yörüngesel beden* olmak ve çeşitli bürokratik prosedürler de onları özel eğitim uygulama okullarına ve rehabilitasyon merkezlerine yönlendirmektedir. Bu kurumlar katılımcılara ders saatleri içerisinde bekleme için küçük de olsa bir alan açmaktadır. Bu mekân, benzer sosyal özellikleri paylaşan kişiler arasında yaşanan toplumsal karşılaşmalara ve boş zamana imkân tanımaktadır. Mekân ve *bağımlı boş zaman* içerisinde yaşanan karşılaşmalar yeni ilişkilerin geliştirilmesine neden olmakta ve bu ilişkiler de *biz* duygusuna ve sosyalleşme pratiklerine kaynaklık

etmektedir. Ağırlıklı olarak cinsiyet temelli olan bu topluluk ve sosyalleşme pratikleri mekânın kendilenilmesine ve diğerlerinin varlığında kendi durumunu görmeye neden olmaktadır. Katılımcılar üzerinde olumlu etkileri olan bu gerçeklik, içinde bulunulan yeri *onarıcı ayna mekân* olarak *yeniden* üretmektedir.

Sonuç

Bir eğitim kurumuna kayıtlı 6-18 yaş aralığında otizimli çocuğu olan, İstanbul'da yaşayan ve ağırlıklı olarak düşük sosyo-ekonomik statüye sahip annelerin özel eğitim kurumlarındaki mekânsal deneyim ile pratiklerini konu edinen bu makale, nitel araştırma yönteminin alt desenlerinden biri olan "inşacı temellendirilmiş teori" yaklaşımını kullanarak sözü edilen deneyim ile pratikleri kavramsallaştırmayı denemiştir. Bunu gerçekleştirmek için hem otizimli çocuğu olan 19 anneyle yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen nitel verilerden hem de Lefebvre, Soja ve Foucault gibi sosyal teorisyenler tarafından üretilen mekân kuramlarından destek almıştır. Bu sayede, araştırma sürecinde edinilen nitel veriler kuramsal bir çerçeve içerisinde ve çok sesli olacak şekilde yorumlanıp analiz edilmiştir.

Yapılan analiz ve tartışmalarla birlikte, otizm dâhil farklı engel türlerine sahip çocukların fiziksel, zihinsel, toplumsal ve duygusal gelişimine katkı sunmak amacıyla hizmet veren özel eğitim kurumlarının içinde bulunan giriş, boş sınıf ve veli bekleme odasının, ders bitimine kadar bu alanlarda bekleyen anneler için sosyal açıdan işlevsel mekânlar hâline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu makale boyunca tartışılan bekleme alanlarının, otizimli çocuğu sahip katılımcı anneler için yalnızca zaman geçirilecek geçici mekânlar değil, boş zaman ve yaşanan karşılaşmalarla birlikte ortak deneyimlerin paylaşıldığı, duygusal destek ağının oluştuğu ve en nihayetinde biz duygusunun geliştii sosyalleşme mekânları olduğu gözlemlenmiştir.

Özel eğitim kurumlarında geçirilen zamanın boş zaman olarak tanımlanmasının temelinde, bu süre zarfında herhangi bir zorunlu iş veya üretim faaliyetinin bulunmayışı yatmaktadır. Aileler, bu bekleme sürecinde kimse için çalışmakla yükümlü değildir; üretim ancak gönüllülük temelinde gerçekleşir. Ayrıca, aileleri burada beklemeye zorlayan herhangi bir kurumsal düzenleme de mevcut değildir. Katılımcı ailelerin okulda kalmayı tercih etmeleri, çoğunlukla toplumsal gerçekliklerin yanı sıra, İstanbul gibi bir metropolde ulaşımın yarattığı fiziksel ve ekonomik yüklerden kaçınma isteğiyle ilişkilidir. Bu süreçte ev içi sorumluluklar da kısa süreliğine geride bırakılır. Böylece anneler, kurumsal yapıya içkin bürokratik zamanda kendilerine ait boş zaman bulurlar. Bu bağlamda, özel eğitim kurumlarında geçirilen bekleme süresi hem mekânsal hem de bedensel ilişkilerle örülü özgün bir zaman biçimi olarak değerlendirilmiş ve bu çalışmada *bağımlı boş zaman* şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

Bu boş zaman türünün de yeni sosyal ilişkiler geliştirmeye olanak sağladığı, mikro toplulukların oluşumuna aracılık ettiği, anne ile otizmlili çocuk arasındaki zorlayıcı fiziksel yakınlığı kısmen de olsa askıya aldığı ya da esnettiği ve bu nedenle katılımcılar üzerinde birtakım olumlu etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Burada tartışılan mekânlar, katılımcıların *kendileri gibi olanlarla* yoğun bir şekilde karşılaştığı ender alanlar arasında yer almaktadır. Buralarda yaşanan toplumsal karşılaşmalar ve sosyalleşmeler iyi hissettirdikçe mekânla kurulan ilişkinin duygusal tonunun, anımsanma şeklinin, dolayısıyla onun alımlanma ve duyumsanma biçiminin de olumlu yönde değişmeye başladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum normatif toplumsal dünyada yaşanma ihtimali düşük olan duygusal birlikteliklere kaynaklık etmektedir. Katılımcı annelerin mekânı paylaşan diğerlerinin mevcudiyetinde *kendilerini görmelerini sağlayan*, onları benzer sosyal özellikleri paylaştıkları kişilerle buluşturan, dolayısıyla toplumsal dünyada yalnız olmadıklarını bir şekilde hissettiren bu mekânlar sahadan elde edilen verilerden ve mevcut teorilerden de hareketle *onarıcı ayna mekânlar* şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Katılımcıların yargılanmadan ve bedelsiz bir şekilde kabul edildikleri bu mekânlar, diğerleri tarafından anlaşılabilir olmanın yoğun olarak yaşandığı ender mekânlardan biridir. Sonuç olarak, katılımcı annelerin bu mekânlarda, engelli/otizmlili çocuğu olan anne temelinde kendilerini ortak bir bütünün parçası olarak konumlandıkları; bu bütünün ise normallik ve düzenle tanımlı toplumsal yapıdan farklı bir deneyim alanına karşılık geldiği saptanmıştır. Bu bağlamda, *onarıcı ayna mekânlar*, otizmlili çocuğu olan annelerin sosyal statü anlamında değersizleştirildikleri veya itibarsızlaştırıldıkları alanların karşısında, yeniden tanınma, iyileşme ve anlam bulma imkânı sunan alternatif mekânlar olarak işlev görmektedir.

Edward Soja'nın "üçüncü mekân" kuramı, bireysel deneyim, dönüşüm ve kolektif yaşam boyutlarını vurgular. Bu makalede geliştirilen *onarıcı ayna mekânlar* kavramı bu kuramla paralellik gösteren, tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Öyle ki "üçüncü mekân", sadece fiziksel veya zihinsel bir alanı değil, aynı zamanda insanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları simgesel, yer yer çelişkili ve çok katmanlı toplumsal bir alanı ifade eder. Bu bağlamda, otizmlili çocuğu olan anneler için özel eğitim kurumlarındaki giriş, boş sınıf veya bekleme odaları gibi alanlar, yaşanan karşılaşmalar ve gündelik ilişkilerle birlikte basit ve küçük bir bekleme alanından çok daha fazlasına dönüşmeye başlar. Katılımcı anneler bu alanları, *kendilerine benzer olanlarla* duygusal bağlar kurdukları ve kişisel deneyimlerine *kolektif bir anlam* kazandırdıkları alanlar olarak yeniden üretir. Bu nitelikleriyle *onarıcı ayna mekânlar* kavramı, Soja'nın üçüncü mekân kuramına yeni bir katman ekler ve ayrıca ona dair somut, ampirik bir örnek oluşturur.

Sonuç olarak bu makale; sınıf, cinsiyet, engellilik, zaman ve mekân gibi sosyal olguları mekân-insan ilişkisi bağlamında ve sahadan elde edilen verilerin ışığında ilişkisel bir şekilde düşünmeyi denemekte ve bu düşünme biçiminden de hareketle hem mekân hem de engellilik sosyolojisi literatürüne *bağımlı boş zaman* ve *onarıcı ayna mekânlar* gibi majör denilebilecek kavramlar önermektedir. Özellikle de engellilikle ilişkili olarak kullanılan mekânlara dair ilişkisel perspektif ve sosyolojik bakış açısı kazandırma isteğinden hareketle keşfedilen bu kavramlar sonraki araştırmacılara mütevacı denebilecek teorik güzergâhlar sunmaktadır.

Spatial Experiences of Mothers of Children with Autism in Special Education Institutions: Interdependent Leisure and Spaces of Restorative Mirror

Sedat Karal

Space is not only a physical setting but a social phenomenon that influences and shapes social relations, bodily experiences, and everyday practices. Through dynamic and relational processes, space both gains meaning from individuals and, in turn, shapes their identities, daily routines, and interactions. It brings together people who may share similar social characteristics or differ from one another, thereby creating possibilities for negotiation, agreement, or conflict. In this sense, space makes visible patterns of inequality, forms of solidarity, practices of socialization, as well as similarities, differences, and tensions. Special education schools and rehabilitation centers that serve individuals with disabilities are among the spaces where these dynamics can be clearly observed. A review of the existing literature shows that the lives of families with children with autism are mostly examined through issues such as financial strain, stigmatization, discrimination, quality of life, and coping strategies. However, little attention has been paid to families' spatial experiences, the time they spend within special education institutions, and the forms

@ Dr., Independent Researcher, sedkaral@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3583-2910>

 DOI: 10.12658/M0799
insan & toplum, 2026, 16 (2), 224-257.
insanvetoplum.org

 Received: 29.05.2025
Revised: 21.09.2025
Accepted: 05.01.2026
Online First: 19.01.2026

of socialization that emerge there. This study therefore examines the spaces in special education institutions where mothers of children with autism spend time waiting for their children. The analysis is carried out within the framework of the relationship between space and individuals. The main aim of this study is to conceptualize, based on empirical field data, the institutional spaces that occupy an important place in the everyday lives of mothers of children with autism but have been largely overlooked in literature and to bring these spaces into scholarly discussion. In this respect, the study is significant in addressing this gap in literature.

This study employs the constructivist grounded theory approach, one of the sub-designs of qualitative research. Constructivist grounded theory is used in situations where existing theories and concepts are insufficient to fully understand the phenomenon under study and allows for the development of new concepts related to the same topic. The lack of research focusing on the spatial practices of mothers of children with autism, as well as the absence of theoretical approaches that could facilitate a deeper understanding of these spaces, played a key role in the selection of constructivist grounded theory. The fieldwork that constitutes the basis of this study was conducted in line with the principles of constructivist grounded theory, and the study sample was formed in line with these principles. The study aimed to develop themes reflecting the experiences of the participating mothers and to construct a conceptual framework that reveals the relationships between these themes, drawing on both the empirical data and the existing literature. The flexible nature of the constructivist grounded theory approach enabled the researcher to proceed without predefined hypotheses and to be guided by data emerging from the field. In this way, a context-sensitive understanding was developed by focusing on the participants' subjective experiences.

In-depth interviews were conducted with 19 mothers who reside in Istanbul and have children aged between 6 and 18 who are enrolled in a special education institution, the majority of whom have children with moderate or severe autism. All interviews were carried out face to face using a semi-structured interview guide and were conducted on days and at times convenient for the participants. The qualitative data obtained were coded in stages using the MAXQDA software program. An effort was made to construct a meaningful structure based on the themes that emerged from the coding process. The assigned codes and the resulting themes were continuously compared throughout the research process in line with the principles of constructivist grounded theory.

Participants come together with other mothers who share similar social characteristics while waiting for their children in relatively small spaces allocated

to them by the administrators of special education institutions. These encounters and the social relationships that develop over time shape how space is sensed, experienced and perceived. This process transforms the way these spaces are related to and reshapes the meanings and importance attributed to them. These spaces are used not only as waiting areas but also as spaces of sociality. Such spaces become safe environments where participants share their experiences with others like themselves and where feelings of loneliness are alleviated. As a result, the waiting period ceases to be a passive interval and evolves into a process of social interaction characterized by mutual support and understanding.

The waiting time spent in special education institutions is considered leisure time as families are not engaged in any compulsory work or productive activity during this period. Families are neither required by the institution to remain at the school nor expected to work for others. The decision to stay at the institution is related to avoiding the physical and economic burdens of transportation in a metropolitan city such as Istanbul. During this waiting period, domestic responsibilities are suspended, allowing participants to experience a form of personal leisure time. However, this leisure time is experienced in relation to the educational process and the body of the child. For this reason, this study conceptualizes this time as *interdependent leisure* shaped by spatial and bodily relations. This form of time enables the development of new social relationships among and has positive effects on the participants.

The spaces discussed in this study are among the rare settings where participants can come together with others who share similar experiences. As social encounters and interactions within these spaces generate positive feelings, both the meanings attributed to the space and the emotional tone of the relationship established with it change in a positive direction. Drawing on empirical field data and existing theoretical approaches, these spaces are conceptualized as *spaces of restorative mirror*. In these spaces, mothers feel accepted without judgment, encounter others with similar social characteristics and experience a sense of not being alone in the social world. Within these spaces, participants position themselves as part of a shared whole in the context of being mothers of children with autism. This shared whole corresponds to a field of experience that differs from the dominant social structure defined by norms of normality and order. *Spaces of restorative mirror* function as alternative spaces that offer opportunities for recognition, healing and meaning making. These opportunities stand in contrast to the settings in which mothers are socially devalued or stigmatized.

Kaynakça

- Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), Özel sayı 1, ss. Ö395-Ö407.
- Baker, J. K., Seltzer, M. M. ve Greenberg, J. S. (2011). Longitudinal effects of adaptability on behavior problems and maternal depression in families of adolescents with autism. *Journal of Family Psychology*, 25 (4), 601-609. doi: 10.1037/a0024409
- Bauman, Z. (2012). *Sosyolojik düşünmek*. A. Yılmaz (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, H. ve Kucuk, L. (2010). Raising an autistic child: perspectives from turkish mothers. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 23 (2), 92-99. 10.1111/j.1744-6171.2010.00228.x.
- Borch, C. (2002). Interview with edward w. soja: thirdspace, postmetropolis, and social theory. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 3 (1), 113-120.
- Bourdieu, P. (2021a). *Ayrım: beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. D. Fırat ve G. Berkurt (Çev.). Nika Yayınevi.
- Bourdieu, P. (2021b). *Genel sosyoloji: collège de france dersleri (1981-1983)*. Z. Emirosmanoğlu (Çev.). İletişim Yayınları.
- Canpolat, M. ve Özokçu, O. (2021). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğum var: bir olgubilim çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (60), 73-95.
- Certeau, M. d. (2008). *Gündelik hayatın keşfi 1: eylem, uygulama, üretim sanatları*. L. A. Özcan (Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Chan, K. K. ve Lam, C. B. (2017). Trait mindfulness attenuates the adverse psychological impact of stigma on parents of children with autism spectrum disorder. *Mindfulness*, 8 (4), 984-994. doi: 10.1007/s12671-016-0675-9.
- Charmaz, K. (2000). Grounded theory: Objectivist and Constructivist Methods. N. K. Denzin ve Y. Lincoln (Eds.). *The handbook of qualitative research* (içinde). Sage Publications.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory*. Sage Publications.
- Charmaz, K. (2008). Constructionism and the Grounded Theory Method. J. A. Holstein ve J. F. Gubrium (Eds.). *Handbook of constructionist research* (içinde). The Guilford Press.
- Cidav, Z., Marcus, S.C. ve Mandell, D.S. (2012). Implications of childhood autism for parental employment and earnings. *Pediatrics*, 129 (4), 617-623. 10.1542/peds.2011-2700.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Çağlar, C. ve Özkan, H. H. (2021). Türkiye’de 2020-2010 yılları arasında otizm ile ilgili yayımlanan makalelerin içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (40), 77-97.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2015). *Nitel desenler: gömülü teori*. Edam Yayınları.
- Çopuroğlu, Y. C. ve Mengi, A. (2014). Toplumsal dışlanma ve otizm. *Turkish Studies*, 9 (5), 607-626. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6993>
- Deem, R. (1982) Women, leisure and inequality, *Leisure Studies*, 1:1, 29-46, DOI:10.1080/02614368200390031
- Deem, R. (1985). The politics of women’s leisure. *The Sociological Review*, 33 (1), 210-228. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1985.tb03307.x>
- Değirmenci, G. Y. (2019). “Summer doesn’t come with a single rose”: A qualitative research of turkish mothers’ social support systems who have a child with asd. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30 (2), 519-537.
- Demşar, A. ve Bakracevic, K. (2021). Depression, anxiety, stress, and coping mechanisms among parents of children with autism spectrum disorder. *International Journal of Disability, Development and Education*, 70 (6), 994-1007. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2021.1947474>.

- Durkheim, E. (2010). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. C. B. Akal (Çev.). Dost Yayınları.
- Eco, U. (2019). *Mimarlık göstergebilimi*. F. E. Akerson (Çev.). Daimon Yayınları.
- Eyal, G., Hart, B., Öncüler, E., Oren, N. ve Rossi, N. (2016). *Otizm Salgını: Otizm salgının toplumsal kökenleri*. E. Gökyaran (Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Fındıklı, E. B. (2019, Güz). Cezaevinde mahkûm bedeninin disiplinler örgütlenmesi: biyopolitik mekân, duyumsama, kural ve ihlal (1923-1953). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)* (20), 47-83.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. I. Ergüden ve O. Akınhay (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Freysinger, J. V. ve Flannery, D. (1992) Women's leisure: affiliation, self-determination, empowerment and resistance?, *Loisir et Société / Society and Leisure*, 15:1, 303-321, DOI: 10.1080/07053436.1992.10715419
- Goffman, E. (2015). *Tımarhanalar: akıl hastalarının ve kapatılmış diğer kişilerin toplumsal durumu üzerine incelemeler*. E. Arıcan (Çev.). Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2022). *Damga: örselelenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. Ağırnaslı (Çev.). Heretik Yayınları.
- González-Herrero, B., Morgante, F., Pagonabarraga, J., Stanton, B. ve Edwards, M.J. (2024). Autism spectrum disorder may be highly prevalent in people with functional neurological disorders. *J. Clin. Med.*, 12 (1), 1-10. doi: 10.3390/jcm12010299.
- Göregenli, M. (2021). *Çevre psikolojisi: insan-mekân ilişkisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gray, D. E. (1993). Perceptions of stigma: the parents of autistic children. *Sociology of Health & Illness*, 15 (1), 102-120. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep11343802>
- Gray, D. E. (2002). Everybody just freezes. Everybody is just embarrassed': felt and enacted stigma among parents of children with high functioning autism. *Sociology of Health & Illness* (24), 734-749. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.00316>
- Gülhan, S. T. (2013). Özgürlüğün coğrafyası: mekânsallığın triyalektik praksi ve bütünsellik arayışına dair bir tahlil. *Mülkiye Dergisi*, 37 (1), 31-69.
- Hartley, S. L., Barker, E. T., Seltzer, M. M., Floyd, F., Greenberg, J., Orsmond, G. ve Bolt, D. (2010). The relative risk and timing of divorce in families of children with an autism spectrum disorder. *J. Fam. Psychol.* 24 (4), 449-457. doi: 10.1037/a0019847.
- Karal, S. (2025). *Zorlayıcı gündelik hayat: otizmlili çocuğu olan ailelerin gündelik yaşam pratikleri*. Çizgi Kitabevi.
- Koçak, F., Sarol, H. ve Gürkan, R. K. (2023). Perceived stigma in community-based leisure activity participation of children with autism: perspective from turkish Parents. *The Online Journal of Recreation and Sports (TOJRAS)*. 12 (3), 417-428.
- Kurt, O., Pirinççi, E., Bozkuş, S., Aksakal, B. Y. ve Deveci, S. E. (2022). Otizmlili çocuğa sahip anne-babaların depresyon ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya Tıp Dergisi*, 12 (1), 43-51. doi: <https://doi.org/10.31832/smj.981823>
- Kuusikko-Gauffin, S., vd. (2013). Social anxiety in parents of high-functioning children with autism and asperger syndrome. *J. Autism Dev. Disord.* (43), 521-529. doi: 10.1007/s10803-012-1581-1.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. I. Ergüden (Çev.). Sel Yayınları.
- Liao, X., Leb, X. ve Li, Y. (2019). Stigma among parents of children with autism: A literature review. *Asian Journal of Psychiatry*, (45), 88-94. doi: 10.1016/j.ajp.2019.09.007.
- Mengi, A. (2014). *Sosyolojik boyutlarıyla otizm*. [Doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Mills, C. W. (2019). *Sosyolojik tahayyül*. Ö. Küçük (Çev.). Hil Yayınları.
- Nispet, R. (2016). *Sosyolojik düşünce geleneği*. Y. Kaplan (Çev.). Paradigma Yayınları.
- Oksev, B. K., Yazıcı, S., Uğurlu, M., Kaya, T., Nazik, A. ve Demirarslan, P. Ç. (2022). A qualitative study on

- the impact of covid-19 on individuals with autism spectrum disorder, families' coping strategies and beliefs about online education. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 11 (1), 1-16. <https://doi.org/10.14686/buefad.1062733>
- Oldenburg, R. (1999). *The great good places: Cafés, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Marlowe and Company.
- Özkubat, U., Özdemir, S., Selimoğlu, Ö. G. ve Töret, G. (2014). Otizme yolculuk: otizimli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal destek algılarına ilişkin görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 323-348.
- Rojek, C. (2020). Boş Zaman. P. Ünsal (Çev.). B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji sözlüğü* (içinde). Pinhan Yayıncılık.
- Rosenberg, G. (2000). The warm circles of politics. *La Nouvelle Lettre Internationale*.
- Schmid, R., Kyaga, S., Net, P., Canitano, R. ve Ethgen, O. (2020). A systematic literature review of the economic burden of autism in children. *Value in Health*, 23 (2) 629-630.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: journeys to los angeles and other real-and-imagined places*. Blackwell Publishers.
- Solomon, A. (2020). *Armut dibine düşmeyince: anne babalar, çocuklar ve kimlik arayışı*. N. Elhüseyni (Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Toper, F. ve Özkan, Y. (2021). Otizimli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları zorluklara ilişkin deneyimleri. *Opus: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (43), 6882-6707. <https://doi.org/10.26466/opus.923379>
- Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve cemiyet*. E. Güler (Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Urry, J. (1999). *Mekânları tüketmek*. R. G. Ögdül (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Uz, S. ve Kaya, K. (2018). Otizimli çocuklara ve ailelerine yönelik damgalama. *Journal of History Culture and Art Research*, 7 (1). 663-683. [10.7596/taksad.v7i1.1411](https://doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1411).
- Ünlü, İ. İ. ve Gökler, R. (2021). Otizimli çocuğa sahip ailelerde sosyal destek sisteminin önemi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (18), 194-215.
- Viana, C. R., Caldeira, S., Lourenço, M. ve Figueiredo, A. S. (2021). Parenting of children with autism spectrum disorder: a grounded theory study. *Healthcare*, 9 (7), 1-15. doi: [10.3390/healthcare9070872](https://doi.org/10.3390/healthcare9070872).
- Wacquant, L. (2015). *Kent paryaları: ileri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi*. M. Doğan (Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Woodgate, R. L., Ateah, C., ve Secco, L. (2008). Living in a world of our own: the experience of parents who have a child with autism. *Qualitative Health Research*, 18 (8), 1075-1083.
- Yassıbaş, U., Şahin C. H., Çolak, A. ve Toprak, Ö. F. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip anne-babaların yaşam deneyimlerine derinlemesine bakış. *Eğitim ve Bilim*, 44 (199), 435-467. doi: [10.15390/EB.2019.7366](https://doi.org/10.15390/EB.2019.7366)
- Yavuz, M. ve Gümüşkaya, Ö. (2021). Otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel yetersizliği olan bireylerin ebeveynlerinin yaşam doyumu ve aile yılmazlık düzeylerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 22 (4), 799-825. doi: <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.726030>